

Yayın Geliş Tarihi: 01.12.2023
Yayına Kabul Tarihi: 15.04.2024
Online Yayın Tarihi: 15.06.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1399151>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 2, Yıl: 2024 Sayfa: 833-861
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

Ekolojizm ve Eleştirileri: İdeolojiler Üzerinden Bir Mukayese

Mehmet Emin GÜVEN*

Öz

Modern dönem öncesi insanoğlunun doğayla çift yönlü kurduğu ve uyum içerisinde sürdürdüğü alışveriş ilişkisi, doğa üzerinde bir hâkimiyet kurma düşüncesi meydana getirmemiştir. Aydınlanma dönemi ve sonrasında ise sanayi devriminin etkisiyle birlikte modern dönemde insan, aklını ve çıkarlarını önceleyerek doğayla kurduğu çift yönlü ilişkisini terk etmiştir. Kendisini doğadan ayrı bir yerde konumlandırmaya başlayan insan, doğadan yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda yararlanma yoluna gitmiştir. Bu durum zamanla ciddi ekolojik problemlere neden olmuş ve insan, çözüm için parçası olduğu doğayla yeniden çift yönlü kuracağı ilişki zeminini aramaya başlamıştır. Ekolojizm, doğadan ayrıştırılmış insan merkezli yaklaşımlara post-modern bir tepki ve bu yaklaşımların sonucu ortaya çıkan ekolojik sorunların çözümü için arayışın bir yansımasıdır. Bu bağlamda çalışmada, ekolojizm ile ilişki korelasyonunun yüksek olduğu düşünülen; liberalizm ve sosyalizm gibi meta-ideolojilerin ve muhafazakârlık, anarşizm ve feminizm gibi temel ideolojilerin karşılaştırılması üzerinden ekolojizm vizyonunun anlaşılması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda; ekolojizmin ortaya çıkışı, gelişimi ve çevrecilikle ilişkisi irdelenerek açıklanmaktadır. Ekolojizmin; “özgürlük ve eşitlik”, “egemenlik ve siyasal sistem”, “mülkiyet ve üretim ilişkileri” ve “devlet” gibi siyasal alanın temel konularına yaklaşımı ortaya koyularak ve diğer ideolojilerle ilişkisi eleştirel açıdan tartışılmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinden literatür incelemesi yöntemine dayalı olarak hazırlanan çalışmada; ekolojizmin insanı doğanın bir parçası olarak konumlandırma ve doğayla eşitlikçi ilişki kurma çabasının diğer ideolojilerden farklı olarak ekolojizmin kurucu niteliği olduğu düşünülmektedir. Ayrıca ekolojizmin ekosentrik aşırılığının, insanı yalnızca sorunların parçası olarak değerlendirmesine, çözümün parçası olabileceğini görmezden gelmesine ve holistik bir anlayıştan uzaklaşarak eko-körlük yaşamasına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, Ekolojizm, Çevrecilik, Eko-Körlük.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Güven, M. E. (2024). Ekolojizm ve eleştirileri: İdeolojiler üzerinden bir mukayese. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (2), 833-861.

*Arş. Gör., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0001-9863-5212, mehmetemin.guven@inonu.edu.tr

Bu makale etik kurul onayı gerekmektedir.

ECOLOGISM AND ITS CRITICISMS: A COMPARISON VIA IDEOLOGIES

Abstract

In the modern era, with the effects of the Age of Enlightenment and afterwards the Industrial Revolution, man has abandoned his bidirectional deal with nature by prioritizing his mind and interests. The human beings, who started to position themselves in a separate place from nature, chose to benefit from nature only for their own interests. Ecologism is a post-modern response to human-centered approaches separated from nature and a reflection of the search for solutions to ecological problems that arise as a result of these approaches. In this context, the emergence and development of ecologism and its relationship with environmentalism along with other fundamental ideologies are explained in this study. The approach of ecologism to the basic issues of the political field such as "freedom and equality", "sovereignty and political system", "property and production relations" and "state" is discussed and its relationship with other ideologies is critically discussed. Based on the literature review method of qualitative research, it is considered that positioning humans as a part of nature and aiming to establish an egalitarian relationship with nature are distinctive features of ecologism compared to other ideologies. In this study, in addition, it has been concluded that the ecocentric excess of ecologism causes to evaluated people only as a part of the problems, to ignore that they can be a part of the solution, and to experience "eco-blindness" by moving away from a holistic understanding.

Keywords: *Ideology, Ecologism, Environmentalism, Eco-Blindness.*

GİRİŞ

Siyasetin doğasını, çatışma ve uzlaşma alanlarının varlığı oluşturmaktadır. Bu çatışma ve uzlaşma alanlarının uyum içinde optimum düzeyde sürdürülebilir kılınması, siyasetin temel konusunu ve amacını oluşturmaktadır. Ancak doğanın siyasetine baktığımız zaman; doğada çatışmadan ziyade uyumun esas olduğu, doğadaki mevcut çatışmaların ise uyum sürecinin belli bir döngü içinde devam etmesine katkı sağladığı görülmektedir. Doğanın sahip olduğu cömertlik, onun uyumlu yapısına katkı sağlarken siyasal alanın bencil yapısı çatışmaların kaynağını oluşturmaktadır. Tarihin en eski dönemlerinden itibaren insan davranışları üzerinde belirleyici etkiye sahip olan doğa ve doğa koşulları, insanoğlunun birbirleriyle ve çevresiyle olan iletişim ve etkileşim düzeyini şekillendirmektedir. Doğa; insanoğlunun yaşamını sürdürebilmesi için gerekli yaşam alanının oluşturulduğu siyasal, ekonomik, kültürel ilişkilerin ve sistemlerin geliştirildiği temel başlangıç ve mücadele zeminini meydana getirmektedir. Bu zeminde, insanoğlu binlerce yıldır süregelen bir mücadele alanı olan doğayı dönüştürme, değiştirme ve hükmetme çabası içinde olmuştur.

Kendisini doğanın sahibi olarak gören ve sahip olduğu teknolojik imkânlarla birlikte doğaya egemen olduğunu düşünen insanoğlu; bencil yapısından kaynaklanan

sınırsız isteklerinin doğaya karşı tutumunu, kontrolsüz olarak, özellikle sanayileşme ve kentleşme süreçleriyle birlikte hızla ortaya koymaya başlamıştır. İnsanın bu yapısı ve davranışı; havanın, suyun ve toprağın kirlenmesine, bitki örtülerinin tahrip edilmesine ve hayvan türlerinin yok olmasına neden olmakta, insanın kendisinin de içinde yaşadığı doğal yaşamın dengesini bozmaktadır. İnsanın zamanla doğa üzerinde neden olduğu sorunların sonuçlarına katlanmaya başlaması, geleceğe yönelik kaygıların oluşmasına ve mevcut sorunların çözümüne ilişkin eğilim gösterilmesine yol açmıştır.

Siyasal alana ilişkin tutarlı fikirler dizisi olan ideolojiler, iyi bir dünyanın meydana getirilmesi amacıyla farklı düşünce akımlarının ortaya koyduğu dünya görüşleridir. Doğanın ve doğa içindeki doğal dengenin korunması ve sürdürülebilir kılınmasına yönelik anlayış, ekolojizmin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeni ideolojik akımlar içinde değerlendirilen ekolojizm, temelde sanayi devriminin meydana getirdiği olumsuz etkiler ve doğayı dönüştürme hızını artırmasına bağlı ortaya çıkan sorunlara ilişkin çözüm arayışları üzerine yoğunlaşmaktadır. Felsefi açıdan, “insan ve doğa” ilişkilerinin nasıl bir ahlaki zemine oturtulacağı konusundaki tartışmalar, ekolojizmin gelişiminde etkili olmuştur. Ekolojizm, insan ve doğa arasındaki düalist ilişkinin meydana getirdiği karşılıklı etkileşimlerin ve çatışmaların sonucu ve bu ilişkinin yeniden düzenlenmesi amacıyla ortaya çıkmıştır. Ekolojizm; modern siyaseti yönlendiren ideolojilerin, insanların diğer tüm canlı ve cansız varlıklarla eşit olduğunu öngören ve bütüncül bir anlayış ortaya koyan ekosentrik yaklaşım yerine insanların maddi ve manevi çıkarlarını önceleyen antroposentrik yaklaşım ile hareket etmelerinin ekolojik sorunların meydana gelmesinin ana nedenleri olduğunu ileri sürmektedir. Ekolojizm perspektifinin ana tartışma noktalarını ise insan merkezli-sığ ekolojik yaklaşım ile doğa merkezli-derin ekolojik yaklaşım oluşturmaktadır. Ekolojizm de diğer tüm ideolojiler gibi insanın doğasını ve dünyadaki yerini açıklamaya yönelik kendi penceresinden siyasi, ekonomik ve sosyal görüşler geliştirmiştir.

Ekolojizm ve eleştirileri üzerine nitel araştırma yöntemlerinden literatür incelemesi yöntemine dayalı olarak hazırlanan bu çalışma kapsamında; doğadan ayrıştırılmış insan merkezli yaklaşımlara yönelik post-modern bir tepki olarak modern dönemin sorunlarının ekolojik sorunlara yol açtığı ve bu sorunların çözümü için arayışın bir yansıması şeklinde ortaya çıkan ekolojizmin, değerlerinin ve vizyonunun anlaşılması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmanın ana temasını oluşturan ekolojizm kavramı ele alınarak ekolojizme ilişkin tanımlamalar ve açıklamalar yapılmış, tarihsel süreçte gelişimi ve ortaya çıkış nedenleri üzerine durulmuştur. Çalışmanın, sınırlılıkları kapsamında belirlenen “özgürlük ve eşitlik”, “egemenlik ve siyasal sistem”, “mülkiyet ve üretim ilişkileri” ve “devlet” konularına ekolojizmin yaklaşımı ve eleştirileri ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada belirtilen bu konu başlıkları etrafında ekolojizm ile ilişki korelasyonunun yüksek olduğu düşünülen farklı ideolojilerin, liberalizm ve sosyalizm gibi meta-ideolojilerin ve

muhafazakârlık, anarşizm ve feminizm gibi temel ideolojilerin ekolojizm ile ilişkisi incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonunda, ekolojizm ve eleştirilerine ilişkin yapılan genel değerlendirmeye birlikte çalışma neticelendirilmiştir.

DOĞANIN SAVUNUSU: EKOLOJİZM VE GELİŞİMİ

“Ekoloji” kavramı, canlı organizmaların yaşam ortamlarıyla kurdukları ve geliştirmiş oldukları ilişkileri inceleyen bir disiplini tanımlamak için, 1866 yılında Alman biyolog Ernst Haeckel tarafından “*Generelle Morphologie*” adlı eserinde ilk defa kullanılmıştır (Önder, 2003, s.4). Ekoloji kavramının etimolojik olarak kökeni incelendiği zaman; Yunanca, “yakın çevre, yaşanılan yer, yurt” anlamlarına gelen “*oikos*” sözcüğüyle yine Yunanca, “söz, anlatı, akıl yürütme, bilim” anlamlarına gelen “*logos*” veya “*logia*” sözcüklerinin bir arada kullanılmasıyla ortaya çıktığı görülmektedir (Keleş, vd., 2012, s. 46). Kavram, canlı organizmaların çevreleriyle kurdukları ilişkileri tanımlamak üzere biyoloji disiplinine ilişkin olarak kullanılmış olsa da bugün kavram, daha çok insan ve doğal yaşam çerçevesinde şekillenen ilişkileri -çevreci ve yeşil hareketlerin ortaya çıkmasıyla birlikte- ifade eden siyasi bir terime dönüşmeye başlamıştır.

Ekolojizm, çevreci varsayımlar temelinde özellikle doğal dünya ile insanlar arasındaki mevcut zorunlu ilişkiler üzerinden inşa edilen bir siyasi ideolojidir (Heywood, 2020, s.93). Bir siyasi ideoloji olarak ekolojizm, doğal dünyanın insanlarla birlikte insan olmayan diğer varlıkları ve cansızları kapsadığı, bunların birlikte ilişki içinde bir bütünün parçasını oluşturduğu inancı üzerine kuruludur (Heywood, 2019, s. 289). Bu noktada ekolojizm, insan dışındaki doğal dünya ile ilişkilerde, sosyal ve politik yaşam tarzlarında radikal değişiklikler gerektiren sürdürülebilir ve gerçekleştirilebilir bir varoluş biçimi (Dobson, 2007, s. 3) olarak tanımlanabilir. Bu açıdan insanı doğal yaşamın bir parçası olarak gören ekolojizm, doğadaki tüm canlı ve cansız varlıkların da insanlar kadar önemli olduğunu, onların da haklarının korunmasını vurgulamakta ve mevcut sorunların çözümünde insana ve doğaya eşit mesafeden bakmaktadır (Karatepe, 2014, s. 190).

Ekolojizmin doğa kavramsallaştırması, insan doğa ilişkisi içerisinde sosyal, kültürel ve ekonomik boyutlar taşımaktadır. İnsan ve doğa ilişkisi bu boyutlar içinde şekillendirilmekte ve doğa toplumsallaştırılmaktadır (Önder, 2003, s. 9). Bu yönüyle insanın doğayla ilişkisinde yalnızca insan odaklı bakış açısını reddeden ekolojizm, insanlar da dâhil olmak üzere diğer tüm canlılarla birlikte doğal çevreyi bir ağ olarak görmektedir (Tok, 2012, s. 183). Dolayısıyla ekolojistler, geleneksel sosyal ve kültürel yaklaşımların dünyayı insan merkezli olarak ele almalarını ve siyasi ideolojilerin ve doktrinlerin de doğayı dışlayıcı insan odaklı yaklaşım sergilemelerini uygun şekilde eleştirmektedir (Kılıç & Tok, 2013, s. 234).

Ekolojizm üzerine kavramsal olarak inceleme yaparken üzerinde durulması ve farklılıklarının vurgulanması gereken diğer kavram ise “çevrecilik”tir. Türkçe

literatürde sıklıkla birbirleri yerine kullanılan, ancak birbirinden farklı anlamlara sahip olan çevrecilik (*environmentalism*) ve ekolojizm (*ecologism*) kavramları arasında ayırım yapılmalıdır. Çevrecilik, doğal dünyaya ve doğaya yönelik geleneksel yaklaşımların insan merkezli tutumlarını sorgulamaksızın ekolojik sorunlara ilişkin ılımlı veya reformist yaklaşımı ifade etmektedir (Heywood, 2018, s. 62). Bu bakımdan çevrecilik, çevre sorunlarına kirlilik ve kirlenme boyutlarıyla yaklaşmakta ve ekolojizmden farklı olarak sorunları teknik düzeyde ele alarak çözmeye çalışmaktadır (Önder, 2003, ss. 10-11). Çevrecilik, mevcut değerler ve üretim ilişkilerinde köktenci değişiklikler yapılmaksızın çözümler geliştirileceği anlayışıyla çevre sorunlarının üstesinden gelinebileceği ve sorunların çözümüne ilişkin “yönetimsel” bir yaklaşım ortaya koymaktadır (Dobson, 2007, s. 2). Bu bağlamda, çevrecilik yaklaşımının bir bakıma “doğa mühendisliği” olduğu söylenebilir. Çevreci anlayış ekolojik bir ahlak kaygısı içermediğinden insan ve doğa arasında var olan uyumu, biyosfere yönelik saygıyı ve toplumun doğayla birlikte oluşturduğu ahengi göz önüne alamamaktadır. Bu yönüyle çevre ve insan ilişkisinde doğayı yalnızca insanların yaşam alanı için gerekli mekânlar ve toplumsal yaşam çevresi olarak değerlendirmektedir.

Çevreci yaklaşım belli bir çevre sorununun etrafında hareket ederek soruna ilişkin çözümler için “küresel düşün, yerel hareket” sloganının bir uygulamasını gerçekleştirmektedir. Çevre sorunlarını ele almak, çevre bilinci geliştirmek ve sorunların çözümüne yönelik noktasal somut çalışmalara öncelik vermek çevreci yaklaşımın karakteristik özellikleri arasındadır (Şahin, 2003). Toplum sağlığına asgari düzeyde zarar vermek, kaynakların sürdürülebilir kılınmasını sağlayarak gelecek kuşaklara aktarmak ve bu şekilde doğal kaynakların verimli ve etkili kullanımını gerçekleştirmek çabası içindedir (Bookchin, 1996a, s. 105). Dolayısıyla çevreci yaklaşımın doğayla ilişkisi, pragmatist kaygılarla şekillenen insan merkezli bir bakış ve doğanın amaç değil araç olarak değerlendirildiği bir anlayış etrafında şekillenmektedir.

Ekolojizm ise çevrecilikten farklı olarak çevreciliğin doğaya baktığı tarafın karşısından bakarak doğaya ilişkin yaklaşımlar sunmaya çalışmaktadır. Ekolojizm, doğayı ve tüm gezegeni öncelikli amaç olarak görmekte, çevre merkezci yaklaşımın insan odaklı bakış açısının aksine doğayı araç olarak değil ana amaç olarak değerlendirmektedir (Heywood, 2018, s. 62). Ekolojizm, insan dışı doğal dünyayla olan ilişkilerde radikal anlayışla köktenci değişiklikler ortaya koymaktadır (Dobson, 2007, s. 3). Bu yönüyle ekolojizmin geleneksel çevreci yaklaşımlardan daha fazlasını içerdiği söylenebilir. Ahlaki bir değeri olan doğanın sadece insanların çıkarları için kullanılmayacağını ve insan-dışı doğanın etik bir statüye sahip olduğu belirtilmektedir (Wall, 2010, s. 47). Ekolojizm, mevcut ekolojik sorunları çevrecilikten farklı olarak yalnızca kirlenme boyutuyla değil, sorunların tarihsel arka planı ve nedenleri üzerinde durarak modernlikten ayrı düşünmez. Mevcut sorunları sonuçlarından ziyade nedenleriyle birlikte ele almaktadır. Sorunların belli bir

tarihsel, bilimsel ve zihinsel dönüşüm sonucu ortaya çıktığını ve modern toplumun ürünü olduklarını öne sürmektedir (Görmez, 1997, ss. 25-26). Bu bağlamda bir analogi yapılacaksa, mevcut sorunlar için çevrecilik yaklaşımının insan merkezli olarak sürdürülebilirlik anlayışı içerisinde “bataklıktaki sinekleri yok etmeye” çalıştığını, ekolojizm yaklaşımının ise daha köktenci bir anlayış geliştirerek “bataklığı kurutmayı hedeflediği” düşünülebilir.

Ekolojizmin insanı doğanın bir parçası olarak gören doğa merkezli yaklaşımlarının ekolojinin farklı sorunlarına ilişkin olarak çeşitlendiği ve mevcut sorunların çözümüne yönelik yaklaşımlarının farklı ekoller ortaya çıkardığı söylenebilir. Bu ekollerin çevrecilik ve ekolojizm yaklaşımları içinde; derin ekolojisiğ ekoloji, radikal ekoloji-reformist ekoloji, koyu yeşiller-açık yeşiller gibi değişik şekillerde ortaya çıktığı söylenebilir. Bu farklılaşmayı en iyi yansıtan sınıflandırmalardan birini ise Arne Naess, “sığ ekoloji” ve “derin ekoloji” ayrımı¹ ile yapmaktadır (Karatepe, 2014, ss. 195-196).

Sığ ekoloji, doğanın ve doğal yaşamın genel döngüsü içinde kaynakların tükenmesine ve kirliliğin oluşmasına karşı olan ve temel amacının insanların sağlığını ve refahını güvenceye alan korumacı çevre hareketidir (Naess, 1995a, s. 151). Hümanist çevreciler olarak da adlandırılan sığ ekolojistler, insan doğa ilişkileri içinde ortaya çıkan mevcut sorunların yine insanlar tarafından düzeltilebileceğini ve yapılacak kurumsal ve yapısal düzenlemelerle sorunların çözülebileceğini ileri sürmektedirler (Naess, 1994, ss. 12-13). Sığ ekoloji, kirlenme ve kaynak tüketimi konularında ortaya çıkan sorunların önlenmesini, çevre sorunlarının çözümü için yeterli görmekte ve sanayileşmiş ülkelerin kontrollü büyümelerini ve gelişmelerini desteklemektedir (Kırışik, 2015, s. 34). Bu açıdan bazı düşünürler, sığ ekolojiyi ekolojizmin “zayıf” bir türü olarak ele alırken, bazı düşünürler ise sığ ekolojiyi ekolojizmden ayırt etmek için “çevrecilik” boyutuyla değerlendirmektedir (Heywood, 2019, ss. 294-295). Bu bağlamda sığ ekolojinin, insan odaklı bir yaklaşım içinde insan merkezli (antroposentrik) hareket ettiği ve doğa ve insan arasındaki ilişkinin sürdürülebilir kılınmasını hedeflediği görülmektedir.

Derin ekoloji, insan ve doğa ilişkisinden ortaya çıkan sorunları derinlemesine sorgulayan ve sorunların çözümü için köklü değişikliklerin olması gerektiğine inanan bir çevre hareketidir (Naess, 1995b, s. 76). Bu yönüyle derin ekoloji yaklaşımının felsefi altyapısında, tüm varlıklar arasında ekolojik bir bütünlük oluşturma çabasının olduğu söylenebilir (Uslu, 1995, ss. 118-119). Derin ekoloji,

¹ Diğer ekollerin, ekolojizm ve çevrecilik arasındaki farkı en iyi yansıtan “derin ekoloji ve sığ ekoloji” nin türevleri olduğu düşüncesiyle çalışmada yalnızca derin ekoloji ve sığ ekoloji ele alınmıştır. Bu bağlamda, radikal ekolojizmin ve koyu yeşillerin derin ekolojiye, reformist ekolojizmin ve açık yeşillerin de sığ ekoloji düşüncesine daha yakın olduğunu söyleyebiliriz. Kavramsallaştırılmalarında bu benzerlik dikkat çekerken politik, sosyal ve ideolojik nedenler kavramsal ayrışmalarında etkili olmaktadır.

kirlenmenin ve doğal kaynakların tükeniminin yalnızca insan sağlığı üzerinde etkilerinin olmadığını, bu nedenle de sorunların ortaya çıktıktan sonra ortadan kaldırılmasına değil, sorunların ortaya çıkmasına neden olan anlayışın değişmesi gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca kirliliğin ve sorunların gelişmiş ülkeler tarafından üretildiğini, bunların doğaya salınması, başka bir deyişle diğer ülkelere ihraç edilmesiyle doğaya ve insanlığa karşı suç işlendiğini öne sürmektedir (Ünder, 1996, ss. 196-197). Dolayısıyla derin ekolojinin, çevre reformculuğunun ve insan merkezli yaklaşımın tam tersi bir yaklaşım sergilediği (Tamkoç, 1994, ss. 95-95) ve insan-doğa ilişkilerinde insanı ön plana çıkararak her türlü anlayışı reddederek eleştiren “güçlü ekolojizm” anlayışı ortaya koyduğu düşünülebilir (Heywood, 2019, s. 295). Bu bağlamda derin ekoloji, insan doğa ilişkisinde insanın da doğanın bir parçası olduğunu ve doğadaki tüm diğer canlılardan bir farkının olmadığını vurguladığı görülmektedir. Derin ekolojinin doğayı önceleyen bir yaklaşım sergilediği, sorunların çözümünde köktenci öneriler benimsediği ve doğa merkezli (ekosentrik) bir anlayış geliştirdiği söylenebilir.

Ekolojizmin temel yaklaşımı, doğanın yalnızca insan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir kaynak olarak görülmemesi temeline dayanan ekosentrik (doğa merkezli) bir dünya görüşüdür. İnsan ve insan-dışı doğal dünya arasındaki ilişkiye odaklanması ve ekosentrik kaygılar taşıması, ekolojizmi diğer ideolojilerden ayırmaktadır. Ekosentrizm, insan merkezci üretim ve tüketim ilişkileri içerisinde doğanın araçsallaştırılarak tahrip edilmesini eleştirmektedir (Şimşek, 2023, ss. 505-508). Ekosentrizm hayatı bütüncül olarak bir ağ gibi düşünmektedir ve insanların da en az keçiler veya çimler kadar bu ağın bir parçası olduğunu öne sürmektedir (Wall, 2010, ss. 47-48). Diğer taraftan ekolojizmin ekosentrik yaklaşımı, endüstriyalizm eleştirisiyle yakından ilişkilidir. İnsan temelli ekonomik büyümenin sürekliliğinin doğaya zarar verdiğine ve bilimsel teknolojiyle doğa üzerinde hâkimiyet kurmanın tehlikelerine dikkat çekilmektedir. Ekolojizm, kapitalist ve sosyalist sistemleri benzer yaklaşımlar olarak değerlendirmekte, sınırlı bir dünyada sınırsız insan ihtiyaçlarına odaklanılmasını ve karşılamak amacıyla endüstriyalizmin doğa üzerindeki tahakkümünü antiendüstriyalizm eleştirisi üzerinden kurgulamaktadır (Şimşek, 2023, ss. 501-504).

Aldo Leopold (Leopold, 2020, ss. 213-234) da insanın dünyadaki konumuna, doğayla ilişkisine ve nasıl yaşaması gerektiğine yönelik bütüncül bir anlayışın vurgusu özelinde toprağın sahipliğini bireylerden kurtararak bir tahakküm eleştirisiyle “toprak etiği” kavramını geliştirmiştir. Toprak etiğini sağlıklı bir gelecek için tek şans olarak gören Leopold’a göre, toprağı tahrip etmemizin başlıca nedeni, ekonomik açıdan metalaştırıldığımız toprağı bize ait bir mülk olarak görmemiz, eylemlerimizin sonuçlarını göremeyişimiz, toprakların evrimsel tarihinden ve ekolojik süreçlerden bihaber oluşumuzdur. Temelde toprağı ilişkin bilgisizliğimizi toprağı yabancılaşmamızdan ve teknolojik gelişmelerle birlikte yabancılaşma sürecinin şiddetlenmesinden kaynaklandığını belirtmektedir.

Ekolojizmin Gelişimi

Tarihsel süreçte ideolojilerin ortaya çıkışında etkili olan nedenleri ve koşulları anlamak, ideolojinin yapısının ve ortaya koyduğu fikirlerin anlaşılmasına ışık tutmaktadır. Ekolojizmin ortaya çıkış nedenleri, insan ve doğa arasında kurulan ve farklı dönemlerde hafif veya yoğun olarak gerçekleşen ama kesintisiz olarak sürdürülen ilişkinin varlığına kadar götürülebilir. Mamafih, ekolojizmin insanoğlunun doğaya hükmetme çabasının ve doğal kaynaklara aşırı yönelimi ve tahribatının tarihin farklı dönemlerinde zirveye ulaşmasının, özellikle sanayi devrimi ve sonrası endüstrileşme döneminde, insan ve doğa arasındaki ikili ilişki dengesinin bozulmasının bir tepkisel sonucu (yeşil hareketler) olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Ekolojizmin gelişimine ilişkin üç farklı görüş ortaya konmaktadır. Bu görüşlerden ilki, insan türünün ortaya çıktığı ve doğayla ilk kez iletişime geçtiği dönemlere, paleolitik döneme veya insanların doğayı dönüştürmeye başladığı, tarım dönemine geçtikleri neolitik döneme götürme çabası içindedir. İkinci görüş, sanayi devriminin gerçekleştiği ve etkilerinin başladığı döneme vurgu yapmakta ve ekolojik düşünceye ilişkin yaklaşımların kökenlerini 19. yüzyılın içinde tespit etmeye çalışmaktadır. Üçüncü görüş ise, ekolojinin tarihsel kökenlerini, ekolojik siyasal hareketlerin ortaya çıkmaya başladığı ve ekolojinin gündeme taşınmasının sağlandığı 1960'lı ve 1970'li yıllara dayandırmaktadır (Dobson, 2016, ss. 52-54). Tarihin farklı dönemlerinde insan ve doğa arasında kurulan ilişkinin düzeyinden hareket eden yaklaşımlar olduğu gibi bu ilişki düzeyinin şekillenmesinde etkili olan zihinsel altyapının varlığını ve etkilerini ön plana çıkararak vurgulayan görüşler de mevcuttur. Bu bakımdan Alfred Crosby, "*Dünya Benimdir*" isimli kitabında ortaya koyduğu ekolojik emperyalizm kavramıyla, Avrupalı devletlerin son bin yıl içinde önce kendi kıtalarında daha sonra ise başka kıtalara doğru yayılmasının sonucu dünya nüfusunun artmasına ve doğal kaynakların azalmasına neden olduğunu ve Batılılar tarafından ele geçirilen topraklarda ekolojik durumların değiştiğini belirtmektedir (Şahin, Ü., 2017, s. 19). Benzer şekilde "*Tüfek, Mikrop ve Çelik*" kitabında Jared Diamond; Batı'nın, emperyalist zihin dünyasıyla istila ettiği topraklara zararlar verdiği, aynı zamanda bu sürecin bakteri ve virüsler taşıdığını ve dolayısıyla bağışıklık sistemleri bu mikroorganizmalara yabancı olan milyonlarca yerlinin ölümüne neden olmasıyla sonuçlandığını (Diamond, 2015) belirtmesi, sömürgeci dönemin ekoloji üzerinde meydana getirdiği tahribatı ve yıkıcı etkiyi göstermektedir.

Dinin, insan düşünce yapısı ve eylemleri üzerinde belirleyici bir faktör olarak etkisi göz önüne alındığında ise insanın doğayla ve çevresiyle kurduğu ilişki üzerinde de şekillendirici etkiye sahip olduğu düşünülebilir. Bu bakımdan ilahi iradenin yansımaları kutsal metinlerde/kitaplarda yer alan mesajların insan ve doğa arasındaki ilişkinin düzeyini etkilediği söylenebilir. Eski Ahit'te insanın doğaya

egemen olarak yaratıldığını², doğadaki her canlı üzerinde egemen olarak onlardan yararlanması yönünde mesajlar vermesi örnek gösterilebilir (Keleş, vd., 2012, s. 91). Benzer şekilde Yahudi-Hristiyan gelenek içinde insanın tabiat üzerinde hükmedici otorite olması, bizzat Tanrı'nın muradı olduğu belirtilmektedir (Altunoğlu, 2017, ss. 150-151). Kuran-ı Kerim'de farklı yerlerde canlıların ve eşyaların insanların hizmetine sunulduğuna ilişkin benzer mesajların³ bulunduğu söylenebilir. Ancak kutsal metinlerdeki bu yaklaşımların; insanın doğaya zarar vermesini emretmediği, insanların ise metinlerdeki mesajları tek yönlü olarak kendi çıkarlarına yönelik kullandığı ve çevre üzerinde egemenlik arayışına ve çevreye verdiği zararlara meşruluk sağlama çabası içinde kullandığı söylenebilir. Nitekim bu kutsal metinlerde verilen örneklerin dışında aynı metinlerde doğanın ve düzenin korunmasına yönelik mesajların⁴ da yer aldığını belirtmek gerekmektedir. İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilikte olduğu gibi Taoizm, Budizm, Konfüçyanizm ve Hinduizm doğu dinlerinde, doğa kutsal sayılarak insanın doğayla barış içinde yaşaması, ona zarar vermemesi ve doğanın bir parçası olarak onunla bütünleşmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Erdoğan, 2015, s. 255).

Dinî öğretilerdeki bu bütünlükçü anlayış, Rönesans ve Reform süreçlerinin Aydınlanma Dönemi'ne ışık tutması, devamında insan aklının kilisenin (dinin) önüne geçirilmesi ve sanayi devrimi sonrası modernleşme süreci içerisinde insanın doğayla olan ilişkisinde insanın üstün gelme arayışı ile son bulmaya başlamıştır. Bu açıdan batı toplumlarında ortaya çıkan aydınlanmacı yaklaşımın öne sürdüğü anlayış, Newtoncu mekanik dünya anlayışıdır. Bu anlayış, dünyayı bir makine gibi görmekte ve ekolojik sorunların temel argümanlarını da ortaya koymaktadır (Sezer, 2015, s. 3). Newtoncu anlayışın bilimsel keskinliği sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilere yansımış ve geleneksel dünya görüşüyle modern dünya arasındaki kopuşu belirlemiştir (Önder, 2003, ss. 22-23). Böylelikle doğa, kutsallığından arındırılmış hâle getirilerek yalnızca kendisinden yararlanan ancak kendisine karşı hiçbir sorumluluk üstlenilmeyen bir meta hâline getirilmiştir (Nasr, 1988, s. 15). Diğer taraftan bilim ve teknolojide yaşanan değişimlerle birlikte "üretim" ilişkilerinde de değişiklikler yaşanmış ve değişen üretim ilişkileri sosyo-politik yapıyı şekillendirerek "tüketim" ilişkilerine dönüştürmüştür. Ekonomik, sosyal ve siyasal açılardan yaşanan bu değişimler, ekolojik açıdan da önem arz etmektedir. Dolayısıyla konut, sağlık, ulaşım ve iletişim ilişkileri etkilenmiş, sanayi kuruluşlarının artışıyla birlikte çevre kirlilikleri ve ekolojik problemler artık ele alınmaya başlanmıştır (Davies, 2006, ss. 810-830). Bu bağlamda ekolojizm, modernleşen ve sanayileşen dünyanın ortaya çıkarmış olduğu sorunların ve krizlerin bir neticesi ve tepkisi üzerinden şekillenmiştir.

² Eski Ahit, Yaratılış, Bölüm 1/19-30, Bölüm 2/5.

³ Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi 2/22,29; Câsiye Suresi 45/13; Nebe Suresi 78/6-16.

⁴ Kur'an-ı Kerim, Rûm Suresi, 30/41; Rahman Suresi, 55/7-8.

Ekolojiye ilişkin meydana gelen gelişmeler, küreselleşmenin etkileriyle birlikte yalnızca bir bölgeye münhasır olarak kalmamakta, ortaya çıkan sorunlar ve sorunlara yönelik çözüm arayışları tüm dünyayı ilgilendirmektedir. Sanayileşmenin, teknolojik gelişmelerin ve hızlı nüfus artışlarının doğa üzerinde neden olduğu bozulmalar ve kirlilikler, küreselleşmenin dinamik etkileriyle birlikte tüm dünyaya yayılmaya başlamış ve çevre sorunları küresel bir boyut kazanmıştır. Bu durum, toplumsal tepkileri ve hareketleri beraberinde getirmiş ve çevre sorunlarının yerel zeminden küresel düzleme, uluslararası sistemin gündemine taşınmasında etkili olmuştur.

20. yüzyılın ortalarından itibaren yüzyıl önce başlayan sanayi devriminin etkilerinin giderek çevre sorunlarına (çevre kirliliği, ziraii-kimyasal ilaçları, asit yağmurları, ozon tabakasının incelmeye, nükleer teknoloji, küresel ısınma vb.) neden olması ve daha yüksek düzeyde zarar vermeye başlaması, çevreci anlayışın ve ekolojist ideolojinin yükselişe geçmesini sağlamıştır. 1960'lı yıllarda post-materyalist etkilerle dünyada yükselmeye başlayan yeni toplumsal hareketlerin barış, insan hakları, kimlik ve çevre sorunları gibi temaları ele alması da çevre hareketinin ortaya çıkışında etkili olmuştur.

Ekolojik hareketlerin de içinde yer aldığı yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışında 1968 öğrenci hareketlerinin temel ve simgesel bir önemi bulunmaktadır (Önder, 2003, s. 37). 1968 hareketlerini diğer hareketlerden ayıran önemli unsur, mevcut sorunlara çözümü ekonomik değişimler ve dönüşümlerde değil, yeni bir yaşam biçimi sunan zihniyet değişimi aramasında olmuştur (Touraine, 2002, s. 267). Bu bakımdan hareketin, esasında politik sisteme karşı değil, yerleşik değerlere, muhafazakârlığa, eski kuşağın hakimiyetine, ırkçılığa ve kimlik temelli ayrışmalara, savaşa ve paranın ve refahın tek değer olarak görülmesine karşı geliştiği vurgulanmaktadır. Bu yönüyle materyalist yaşam biçimine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (Şahin, Ü., 2017, s. 33-34). Sanayi Devrimi ile beraber ortaya çıkan sosyalizm ve liberalizm gibi geleneksel siyasal ideolojilerin mevcut kaynakların dağıtımında sorunlu ve eksik yaklaşımları da çevre sorunlarının temel nedeni olarak görülmektedir (Yürür, 2015, ss. 183-184). Bu bakımdan ekolojizmin ortaya çıkışında, insan ve doğa ilişkilerinin tanımlanmasında doğayı ve kaynaklarını göz ardı eden geleneksel ideolojilerin başarısızlıkları ve politik zeminde ise yeşil düşüncenin (yeşillerin-yeşil politikanın) yeşermesinde mevcut siyasal partilerin doğaya ve çevre sorunlarına ilişkin tutumlarındaki yetersizliklerinin etkili olduğu gözlemlenmektedir.

Ekolojik hareketlerin ortaya çıkışında dünyada yaşanan gelişmelerin etkisi oldukça fazla olmuştur. Bu bakımdan dönem içerisinde yaşanan ekonomik krizler nedeniyle ortaya çıkan petrol krizinin de önemli bir yere sahiptir. Avrupa hükümetlerinin petrol fiyatlarının aşırı yükselmesine bağlı olarak nükleer enerji konularını gündemlerine alması, nükleer karşıtlığı savunan sosyal hareketleri tetiklemiştir (Müller-Rommel, 1989, s. 6, aktaran; Göktolga, 2013, s. 131). Yaşanan

gelişmeler karşısında tepki olarak ortaya çıkan ekolojik hareketler, ekolojik siyasete doğru evrilmiştir. Bu durum, hareketin yeniden tanımlanmasına ve kendi içinde tartışmalara yol açarken, aynı zamanda ekolojik bilincin yükselmesine önemli katkılar yapmıştır (Göktolga, 2013, s. 128).

Ekoloji kavramının 1960'lı yıllardan itibaren yükselen toplumsal yeşil hareketlerle kullanılması, kavrama siyasal bir anlam kazandırmıştır ve geleneksel anlamından farklı bir yaklaşımı ifade etmek için kullanılmasına yol açmıştır. 1970'li yıllardan itibaren Alman Yeşilleri'nin yanı sıra diğer yeşil partiler tarafından benimsenen fikirleri ve politikaları ifade etmiştir. Bu bakımdan 1950'li yıllardan beri kullanılan çevrecilik kavramı, insan hayatının ancak doğal çevre bağlamında anlaşılabilceği inancına ve düşüncesine işaret edecek şekilde kullanılmıştır. Dolayısıyla çevrecilik kavramı, hem insan ve doğa ilişkisi kapsamında çevre sorunlarına ılımlı ve reformist yaklaşım sergileyen bir anlam içinde, hem de bu sorunlara ekoloji temelli yaklaşan köktenci (*fundamental*) bir anlayış içinde kullanılmıştır (Tok, 2012, s. 182). Bu açıdan, ekoloji ve çevrecilik kavramlarının birbirleri yerine kullanılmasında ve aralarındaki anlam kaymasında çevre sorunlarının toplumsal ve siyasal hareketlerle siyasal alana taşınmasının önemli etkileri bulunmaktadır.

Ekolojizmin ortaya çıkmasıyla birlikte çevreye ilişkin sorunlar, yeşiller veya çevreci partiler tarafından gündeme taşınırken aynı zamanda Greenpeace, Friends of the Earth, Worldwide Fund for Nature gibi doğanın ve çevrenin korunması konusunda ön plana çıkan çeşitli sivil toplum kuruluşları, ekolojik hareketlerin bir baskı grubu gibi örgütlenmesinde ve toplumsal hareket hâline gelmesinde etkili olmuştur (Tok, 2012, s. 183). Bu durum ekolojizmin genişleme sürecine katkı yaparken süreç içerisinde ekolojizmin gelişimi onun farklı konular üzerine yaklaşımlar geliştirmesine de imkân sağlamıştır.

DOĞANIN DOĞAL OLMAYANLARLA İLİŞKİSİ: EKOLOJİZMİN TEMEL YAKLAŞIMLARI

Doğadaki Kapsayıcı Gerçeklik: Özgürlük ve Eşitlik

Genel olarak liberal ideolojinin mütemmim cüzü görülen özgürlük ve eşitlik kavramları, diğer ideolojiler için de önemli bir yere sahiptir. Diğer ideolojilerin temelde insan merkezli yaklaşımlara sahip olması, özgürlük ve eşitlik kavramlarının da genel olarak insan odaklı değerlendirilmesinde etkili olmuştur. Ancak ekolojizmin doğa merkezci yaklaşımı insanı, doğanın eşit bir parçası olarak doğadaki diğer tüm canlılarla aynı yere konumlandırmaktadır. Bu nedenle ekolojizmin özgürlük ve eşitlik kavramlarına yaklaşımı, diğer ideolojilerden farklı olarak yalnızca insanlar arasında değil, insan ve diğer canlı yaşam formları arasındaki ilişki üzerinden değerlendirilmektedir. Peter Singer da insanların diğer

canlılarla aynı konuma sahip olduğu ve aynı duyguları ve benzer “acıları hissedebileceğini” ve onlarında korunması gerektiğini belirtmektedir (Singer, 2002). Kennet Boulding ise, “uzay gemisi” teorisiyle insanların da diğer tüm canlılarla birlikte aynı gemi içinde yer aldığını belirtmiş ve diğer canlıların da yaşanan sorunlardan eşit derecede etkileneceğini vurgulamıştır (Boulding, 1966). Bu bağlamda ekolojizmin bu görüşler çerçevesinde şekillendiği ve özgürlük ve eşitlik kavramlarını, ekolojizmin doğaya ve insan da dâhil olmak üzere tüm canlıların sahip olduğu sorumluluklar açısından eşitliği üzerinden değerlendirdiği düşünülebilir.

Özgürlük liberalizmin temel yönergesini oluşturmakta ve liberaller özgürlüğe yönelik herhangi bir tehdite büyük itimatsızlıklarla bakmaktadırlar. Bu bakımdan insan merkezci bir yaklaşım sergileyen çevreciliğin bireysellik, özgürlük, piyasa düzeni, şahsi kazanç ve sınırlı devlet anlayışı içinde olan liberalizmle uzlaşabileceği düşünülmektedir. Ancak doğa ve çevre sorunlarının çözümü için bireysel özgürlüklere ve ekonomik kısıtlamalara başvurmadan çekinmeyecek olan doğa merkezci köktenci yaklaşımlar sergileyen ekolojizmle ters düşecektir. Dolayısıyla çevrecilik, liberalizm ile bağdaşabilirken ekolojizmin liberalizmle bağdaşmadığı görülmektedir (Dobson, 2016, ss. 250-251). Bu açıdan en temelde iki ideolojinin özgürlük konusuna bakışlarında farklılıkların bulunduğu söylenebilir. Ekolojizmin insanı doğanın bir parçası olarak görmesi, onun eşitlik ve özgürlük düşüncesini şekillendirmektedir. Bu yönüyle ekolojizm; insanın çıkar ve ihtiyaçlarını göz önüne alan eşitsiz liberal ahlak anlayışını ve insanı emeğiyle ilişkilendiren, insan emeğini ve materyalist anlayışı ön plana çıkaran Marksist ahlak anlayışını reddetmekte ve insanı önceleyen eşitsiz yapıları nedeniyle eleştirmektedir.

Ekolojizmin eşitlik normunu “organizmik demokrasi” olarak niteleyen Merchant, ekolojinin siyaset alanına doğru genişlediğini belirtmektedir. Toplumsal ve siyasal bir eleştiri taşıyan kendini gerçekleştirme ilkesi, hem insanlar arasındaki hem de diğer türler içindeki eşitsizliğin, baskının ve sömürünün ortadan kaldırılmasına yöneliktir. Bu ilke bağlamında insandan bağımsız doğanın haklarından bahsetmenin, doğayı nesne olmaktan çıkartarak özne hâline taşımak anlamına geleceği belirtilmektedir (Önder, 2003, s. 178). Daha somut ifadeyle, doğayla bir sözleşme meydana getirmek belli bir adaleti yeniden oluşturacaktır. İnsanın doğa ile olan tek yönlü ve eşitsiz şekilde devam eden “asalak” ilişkisinden “ortak yaşayan” ilişkiselliğe geçmesi ve bu durumu kabul etmesi gerektiği ileri sürülmektedir (Ferry, 2000, s. 111). Bu bağlamda ekolojizmin, insan merkezli eşitlik ve özgürlük anlayışını reddettiği, insanın doğadaki diğer canlılar ile aynı eşit statüde olması gerektiğini ve diğer canlılardan daha fazla özgür hareket alanı ve saygıyı hak etmediğini savunduğu görülmektedir.

Ekolojizmin doğal yaşamı ve doğayı, doğa sözleşmesi kapsamı içinde bir hukuki taraf ve özne olarak kurumsallaştırma çabasının iki temel güçlüğü beraberinde getirdiğini de belirtmek gereklidir. Bunların ilki, doğanın etken bir

varlık ve hukuksal bir özne olarak kendisinden beklenen eylemleri yerine getirebilecek bir varlık olmayışıdır. İkincisi ise doğa, sözleşmenin tarafı olarak kabul edilse bile, doğanın öze ilişkin taşıdığı varsayılan değerlerin tam olarak kesinleştirilememesi, besbelli olamayışıdır. Bu bakımdan doğada yavru canlılarla birlikte virüslerin ve bakterilerin olduğu ve bu canlıların insanla aynı düzeyde hukukun öznesi olması durumunun ciddiyeti konusunda eleştirilmektedir (Ferry, 2000, s. 186).

Eşitsizliğin Doğası: Egemenlik ve Siyasal Sistem

Ekolojizm geleneksel siyasi, sosyal ve kültürel yaklaşımların insan merkezci yaklaşımlarını ve herşeyin insan ihtiyaçları ve çıkarları odaklı değerlendirilmesini reddetmektedir. İnsanı doğanın bir üyesi sayarak insanla doğal çevre arasında karşılıklı uyumlu bir bağ olduğunu belirterek insanın doğa üzerinde kurmaya çalıştığı egemenlik ilişkisini eleştirmektedir. David Ehrenfeld, insan merkezli yaklaşımın getirmiş olduğu maddi refahı artırma ve egemenlik kurma çabalarının ekolojik felakete neden olduğunu belirtmekte ve insanlığın doğanın efendisi olma yolundaki hırsı nedeniyle düştüğü bu hatayı görememesini “hümanizmin kibirliliği/küstahlığı” olarak tanımlamaktadır (Heywood, 2019, s. 291). Bu açıdan ekolojizm; doğa sorunlarının kaynağı olarak gördüğü insanı önceleyen liberalizm ve komünizm ideolojilerinin meydana getireceği siyasal sistemlerin, doğaya verecekleri zararlar açısından da aralarında fark göremediği için iki ideolojinin de meydana getireceği siyasal sistemi eleştirdiği söylenebilir.

Ekolojizm benimsediği doğa merkezli yaklaşım nedeniyle diğer ideolojilerin benimsediği her şeyin insan merkezli ve insanların ihtiyaç ve çıkarlarına göre düzenlenmesi anlayışına karşı çıkmaktadır. Bu bağlamda insan merkezci yaklaşımı reddederek mevcut ekolojik ve sosyal sorunların da bu insan odaklı anlayışın ürünü olan tahakküm ilişkilerinin kurulması nedeniyle ortaya çıktığını belirtmektedir. Nitekim toplumsal ekoloji, insanın doğayı egemenliği altına alması ve sömürmesi gerektiği anlayışının, insanın insanı egemenliği altına alması ve sömürmesinden dolayı kaynaklandığını kabul etmektedir (İdem, 2017, s. 189). Toplumsal ekolojizm, insani etkilerin görülmediği başlangıç hâlindeki doğal dünyanın kendisini, organik bir şekilde bulunan doğayı “birinci doğa” olarak; insani etkilerin mevcut olduğu ve buradaki etkilerin birinci doğadaki sorunların kaynağını oluşturduğu doğayı ise “ikinci doğa” olarak kavramsallaştırmaktadır (Bookchin, 1996b, s. 11). Bu bağlamda toplumsal ekolojistler, insanın doğa üzerindeki kurduğu tahakküm ilişkisinin nedenini, insanın insan üzerinde kurmuş olduğu tahakküm ilişkisinden, tahakkümü oluşturan ve sürdürmesini sağlayan kurum ve ideolojilerin varlığından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Toplumla doğayı karşı karşıya getiren sorunların toplum-doğa ilişkilerinden kaynaklanmadığını aslında ekolojik sorunların, toplumsal yapı içerisinde var olan tahakküm ilişkilerinden kaynaklandığını ve toplumda insanların kendi aralarında yaşadıkları çatışmaların doğaya yansımalarını vurgulamaktadır (Önder, 2003, ss. 187-188). Bu noktada Bookchin, ekolojinin

ekosistem içerisinde hiyerarşi tanımadığını ve hayvanlar kralı olmadığı gibi alt sınıf karıncaların da bulunmadığını, bu durumun doğal dünyayla olan ilişkilerimizin ve toplumsal tutumlarımızın bir yansıması olduğunu belirtmektedir (Bookchin, 1996a, s. 63).

Ekolojizm, hâkim kültür içinde tahakküm ilişkilerinin varlık gösterdiğini ileri sürmekte ve bunun insanın insan olmayanlar üzerine tahakkümü, zenginin fakire, batının doğuya ve erkeğin kadına tahakkümü şeklinde geliştiğini belirtmektedir. Bu bakımdan ekolojizmin, eşitlik, özgürlük, kendini gerçekleştirme, çoğulculuk ve çeşitlilik temelinde yükselen anlayışı tahakküme ve egemenlik ilişkilerine karşı bir eleştiridir (Önder, 2003, s. 179). Bu bağlamda ekolojizmin, insanı doğanın bir parçasından ayrı görmeyen yaklaşımı onun eşitlikçi bir doğa ve toplum yapısı tezahürü ortaya koyduğunu ve toplumsal yapı içerisinde holistik⁵ anlayışla bu eşitlikçi yapıyı bozacak bir sınıf oluşumuna karşı olduğu söylenebilir. Toplumsal ekolojistlerin yaklaşımları açısından bakıldığında Marksizm düşüncesine benzer bir anlayışın ortaya koyulduğu düşünülebilir. Ancak aralarında farklılıklar olduğunu belirtmek gerekmektedir. Marksistler, sınıf çatışmasını toplumsal yapı içerisinde temel siyasal sorun olarak görürken, toplumsal ekolojistler hem kapitalist toplumlarda hem de sosyalist toplumlarda mevcut sorunların toplumların etkisi altında olduğunu düşündüğü hiyerarşi ve güç ilişkilerinden kaynaklandığını vurgulamaktadır (Garrard, 2016, s. 53). Toplumsal yapı içerisindeki bu egemenlik ilişkisi, ekolojistlere göre sorunların temel kaynağını oluşturmaktadır.

Doğanın Doğasına Aykırılık: Mülkiyet ve Üretim İlişkileri

Ekolojizm, mülkiyet ve üretim ilişkilerine sosyalist bir açıdan yaklaşarak kapital dünyanın bireyleri özel mülkiyete sevketmesinin, bireylerde doğayı hakimiyeti altına alma düşüncesini ve güdüsünü güçlendirdiğini ve piyasa ekonomisinin de doğayı meta olarak görmesinin, doğanın yalnızca bir mübadele aracı hâline getirilmesinde etkili olduğunu ileri sürmektedir. Kapitalizm ve komünizmin mülkiyet ve üretim ilişkileri üzerinde kurduğu tahakküm ilişkisinin, endüstriyel büyüme ve üretim araçları üzerinden şekillendirilmesi ve zihniyetlerinin insan ihtiyaç ve çıkarlarını karşılamaya yönelik olarak insan merkezci olarak inşaa edilmesi, ekolojizmin temel eleştirileri içerisinde yer almaktadır. Dobson (2016, s. 46), bu ideolojilerin mülkiyet ve üretim ilişkilerini insan merkezci olarak oluşturmalarını ve sürekli olarak mevcut duruma göre yeniden uyarlamalarını, “Titanik üzerindeki şezlongları yeniden düzenlemeye” benzettiğini ifade etmektedir. Porritt (1989, ss. 56-58) de kapitalizm ve komünizmin birbirinden farksız olduğunu ve komünizmin kapitalizmin başka araçlarla geliştirilmesinden ibaret olduğunu ileri sürmektedir. Üretim araçları kimin elinde olursa olsun, üretim ve tüketimin azami düzeye

⁵ Holizm kavramı, bir bütünün onu meydana getiren parçalarından daha önemli olduğuna dair düşüncedir. Bu açıdan holistik anlayış, doğal dünyanın tek tek parçalarından ayrılarak değil, her parçanın birlikte ancak bir bütünlükle anlaşılacağını ifade etmektedir.

çıkarılması ister planlı isterse pazar yoluyla olsun, büyüme ve endüstriyel gelişim süreci doğaya zarar verecektir. Dolayısıyla Porrit'in ifadesiyle "ister devlete ister özel bir kuruluşa ait olsun pis bir baca her zaman pis bir bacadır." Bu bakımdan sürekli olarak tahrip edilmesiyle büyük zararlar almaya başlayan doğanın, batmaya, kirlenmeye ve yok olmaya başladığı ve mülkiyet ilişkilerinde insan merkezli çözüm yaklaşımlarının yalnızca ufak düzenlemeler meydana getireceği ve sorunların çözümüne hiçbir fayda getirmeyeceği söylenebilir.

Ekolojizme göre toplum ve doğa arasında bir tahakküm ilişkisinin mevcudiyeti sorunludur. Çünkü ekolojizm doğal dünyada tahakküm ilişkilerinin olmadığını ve doğadaki yaşamın da bu tahakküm ilişkilerinden bihaber olduğunu iddia etmektedir. Nitekim, Dorothy Lee'nin Kızılderili kabileleri üzerinde yaptığı dil çalışmaları da bu iddiayı kanıtlar niteliktedir. Lee, bu kabile üyelerinin kullandıkları eşyalar üzerinde mülkiyet ilişkisini ortaya koyacak bir ifadeye, "elde etmek" ve "sahip olmak" gibi fiillerin olmadığını keşfetmiş, insanların "mülk edinmek" yerine "birlikte yaşamak" kavramlarını kullandığını belirtmiştir (İdem, 2017, ss. 198-199). Bu bağlamda ekolojizmin, doğadaki canlılar üzerindeki eşitlikçi yaklaşımı, doğadaki herhangi bir canlının insan da dâhil olmak üzere bir diğer şey⁶ üzerinde mülkiyet ilişkisi kurmasını engellemektedir. Ekolojizmin mülkiyet ilişkileri açısından ortak mülkiyet ilişkisi geliştirdiği ve bireysel sahiplik ilişkisine karşı olduğu söylenebilir.

Ekolojizm, doğanın mülkiyet ve üretim ilişkileri içerisinde alınıp atılan ve harcanan bir duruma dönüşerek metalaştırılmasına karşı çıkmaktadır. Bu açıdan da doğaya ilişkin sorunların çözüme kavuşturulması ve ekolojinin iyileştirilmesine yönelik girişimlerin çevreci bir anlayışın ürünü olan yeşil kapitalist yollarla değil, ortak mülkiyet anlayışı içinde gerçekleşecek zihinsel devrimle ve radikal bir toplumsal dönüşümle gerçekleşeceğini savunmaktadır.

Tehlikeli Bir Doğa: Devlet

Yaşanılan ekolojik sorunlara ilişkin çözümlerin yetersiz kalması, sorunların boyutlarının giderek ağırlaşması ve mevcut sorunların üzerine yeni sorunların eklenmesi, devletlerin ekolojik sorunlar karşısındaki konumunu gündeme getirmiştir. Locke'un sınırlı devlet düşüncesine karşı Hobbes'un güçlü devlet anlayışı, devlete ilişkin ekolojik yaklaşımların felsefi kaynağını da oluşturmaktadır. Locke, doğa durumunu eşitlik ve özgürlük ile özdeşleştirirken, Hobbes ise doğa durumunu sürekli bir savaş durumu olarak görmektedir ve iki düşünürün temel ayrım noktası ise devletin sınırları ve kapsamı konusundaki farklı yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır (Tan Gülcan, 2018, ss. 49-52).

Locke'un bireysel özgürlükleri önceleyen, devletin küçültülmesi ve etkisiz kılınmasına yönelik liberal yaklaşımı, ekolojizmin insan merkezli yaklaşıma karşı

⁶ "şey" kavramı burada 'eşya, madde, nesne' kavramlarının çoğul halini ifade edecek şekilde Arapça anlamıyla kullanılmıştır.

duruşuyla ters düşmektedir. Bu açıdan ekolojizm, insanın merkeze alınması nedeniyle doğanın ötekileştirildiği ve ekolojik sorunların kaynağı olan insanın dengelenmesinde önemli bir rol oynayacak olan devlete bakışının Hobbes'a yaklaştığı söylenebilir. Diğer taraftan devletin ekolojik sorunlar karşısında gerekli hamleleri yapmakta yetersiz kalması da ekolojik sorunların çözümü konusunda devletin rolünün sorgulanmasına neden olmaktadır. Yine de ekolojizmin devletin varlığına karşı olumsuz bir tutum içinde olduğunu söylemek oldukça güçtür. Çünkü devlet, insan ve doğa arasındaki dengenin sağlanması konusunda ve ekoloji sorunlarının çözümü noktasında önemli bir destek unsuru olarak görülmektedir.

İktidar, egemenlik ve güce bakış açısından toplumsal ekolojiyle anarşizm ve Marksizm arasında farklılıklar görülmektedir. Anarşizm, toplumda eşitsizliğe neden olacak olan iktidar ilişkilerinin ve gücün ele geçirilmesinin önlenmesi amacıyla devletin tamamıyla ortadan kaldırılmasını ileri sürmektedir. Marksizm ise, toplumsal yapıdaki mevcut eşitsizliklerin sınıfa dayalı bir toplum yapısı meydana getirdiğini ve bu eşitsiz yapının iktidarı ve gücü orantısız kullanmasına karşı devleti önce ele geçirip eşitliği sağlamak gerektiğini sonra ise eşit toplum düzeyinde devletin sönmülenerek kaldırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Toplumsal ekolojistler ise iktidarın ve gücün toplumun dışında ortadan kaldırılmasını ve özgürlükçü bir toplumsal yapı içinde herkese eşit dağılımını savunmaktadır. Bu açıdan toplumsal ekolojistlere göre bu dağılımı sağlayacak olan devleti tamamen ortadan kaldırmak, Bookchin'in deyimiyle yer çekimini ortadan kaldırmak kadar saçmadır. Diğer taraftan ise bu devletin gücünün merkezileşmesinin mutlak surette denetlenmesi gerektiği de belirtilmektedir (İdem, 2017, s. 206).

Liberalizmi ekolojizmin doğrudan hedefi hâline getiren neden, liberalizmin bireysel özgürlüklere oldukça geniş yer vermesi ve devletin müdahalesini olabildiğince kısıtlamasının sonucu olarak devlet denetiminden uzak piyasa faaliyetlerinin çevre sorunlarının kaynağı olduğu düşüncesidir. Bu nedenle ekolojizm, piyasa ekonomisi koşulları altında giderilemeyen çevre maliyetlerini, devletin eliyle gidermekte ve bu açıdan devletin müdahalelerini gerekli görmektedir (Şahin, Y., 2017, s. 223). Bu bakımdan Eckersley, insanların çıkarları çerçevesinde hareket etmesi ve ekolojik kaygılar taşımaması nedeniyle sorunların ortaya çıktığını ve çözüme kavuşmadığını belirtmektedir. Benzer şekilde Olphus da ekolojik sorunlarla mücadelenin merkezinde devlet otoritesinin olması gerektiğini savunmakta ve bireysel özgürlükleri önceleyen liberal yaklaşımı, doğanın sınırsız bir şekilde sömürülmesinin temel nedeni olarak göstermektedir (Tan Gülcan, 2018, s. 54).

Ekolojizm, doğayı bütünlükçü bir yapı içinde ele aldığı için bireysel kimlikleri ön plana çıkaran yaklaşımların sosyal ilişkilerin dokusunu bozduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla çevrenin içine düştüğü zor durumdan acil çıkma baskısı, bireysel çabanın sorunlu ve sonuçsuz olması nedeniyle otoritenin ve düzenlemelerin artması talebini ortaya çıkarmaktadır (Pilbeam, 2017, ss. 252-253). Bu bağlamda

toplumda eşitlikçi düzenin sağlanmasını ve doğanın korunmasını amaçlayan ekolojizmin, devlet eliyle çevre sorunlarına ilişkin standartlar koyarak çevrenin kirletilmesini önlemeye çalıştığı ve devlet otoritesi ve kontrolü altında -liberal anlayışa yakın uygulamalarla da olsa- doğayı kirletenlere “kirleten öder” anlayışı içinde cezalar vererek bu önlemi sürdürmeyi amaçladığı söylenebilir.

Devletin, toplum içindeki sorunları genel kamu yararı çerçevesinde ele alarak toplumsal fayda yönüyle çözmesi, ekolojizmin doğanın genel yararına ilişkin yaklaşımıyla benzerlik göstermesi bakımından uyuşmakta ve ekolojizmin devlete ilişkin tutumunda etkili olmaktadır. Diğer taraftan ise genel yarar ve eşitlik anlayışı Marksist anlayışla da benzerlik gösteren bu tutum, toplumda belli bir sınıfın -ki insan temelli- çıkarlarını önceleyecek bir araç olması hâline dönüşebilmesi nedeniyle, aynı zamanda Marksizmin devlet eleştirisiyle de örtüşmektedir. Bu yönüyle devletin insan faaliyetlerinin en yüksek amacı olması ve devletin doğa karşısında insan ve toplumu önceleyebilecek olması belirsizliği, devleti ekolojizmin karşısında da tehlikeli bir yerde konumlandırabilmektedir.

EKOLOJİZM VE DİĞERLERİ

Ekolojizmin, bir düşünce ve bir hareket olarak ortaya çıkışında yeni toplumsal hareketleri meydana getiren 1968 hareketlerinin önemli etkileri bulunmaktadır. 1968 hareketleri, modernizmin sancılarını hissetmeye başlayan insanlığın temel kaygılarının değişmeye başladığı ve refahını yükselten insanın bir üst basamağa çıkabilme çabası olarak okunabilir. Post-modern etkilerin ön plana çıkmaya başladığı dönemde mevcut ideolojilerin, çevre sorunları, insan hakları, barış, özgürlük, kadın hakları gibi yeni toplumsal talepleri karşılamada yetersiz kalması ve maddi refahtan ziyade bu gibi yeni toplumsal ve küresel konuların gündeme gelmesi, ekolojizmin gelişiminde ve diğer ideolojilerle etkileşiminde belirleyici olmuştur.

Ekolojizm, diğer siyasi ideolojilerin insan merkezli yaklaşımları nedeniyle duyarsız kaldığı doğa ve çevre sorunları üzerine odaklanmıştır. Ayrıca ekolojizm, bu yönüyle diğer siyasi ideolojilerle etkileşime girerek çeşitli eleştireler ve yaklaşımlar geliştirmiştir. Bu bakımdan, diğer ideolojilerin düşüncelerinin doğayı merkeze alacak şekilde revize edilerek sorunlar karşısında çözüm sağlanabileceği düşüncesi eko-feminizm, eko-anarşizm, eko-muhafazakârlık, eko-sosyalizm gibi melez eko-ideolojik perspektiflerin gelişmesine de katkı sağlamıştır.

Ekolojizm ve Liberalizm

Liberalizm, savunduğu bireysellik, özgürlük, akıl, serbest piyasa ve minimal devlet değerleriyle ön plana çıkan bir siyasi düşüncedir. Devlet, toplum ve birey arasındaki ilişkilerde bireyi önceyelen ve toplumsal yapı içerisinde bireyi ayrıcalıklı kılan bir yapıya sahiptir. Liberalizmin bu yönünün onu diğer

ideolojilerden farklı kılan en temel unsur olduğu söylenebilir. Nitekim liberalizmin dünya ekolojisine yönelik önemli bir tehdit olduğu ve felsefi düzeydeki eleştiriler, liberalizmin Aydınlanma Dönemi'nin bir çocuğu olarak ebeveyninin eksikliklerini miras aldığı öne sürmektedir (Wissenburg, 2006, s. 20).

Liberalizmin devletin etkinliğinden uzak olarak kurguladığı serbest piyasa ekonomisi, devletin sınırlılığı ve bireysel özgürlüğün alanına doğrudan etki yapmaktadır. Liberalizmin bireyi önceleyen, özgürlük ve piyasa ekonomisi sisteminin oluşturduğu rekabetçi durumu, ekolojizimin ön plana çıkardığı doğa merkezci yaklaşımla büyük ölçüde çatışmaktadır. Liberalizmin mevcut sisteminin devamını sağlaması adına birey/insan merkezci (antroposentrik) yaklaşımı, ekolojizmin insanı doğanın bir parçası olarak gören ve diğer canlılarla arasında fark gözetmeyen doğa merkezci (ekosentrik) yaklaşımının varlığı bu çatışmayı devamlı kılan nedenlerdir. Bu nedenle liberalizmle ekolojizm arasında gerilimler süreklilik taşıyacaktır.

Liberalizm, piyasa ekonomisinin oluşturduğu rekabet durumunun bireyleri daha fazla kazanç ve çıkar elde etmeye yöneltmesi ve mülkiyetin esas kılması, mevcut sorunların ve rekabetin doğaya taşınması ve doğanın daha yoğun şekilde tahrip edilmesine bireyleri yöneltmesi gibi nedenlerle ekolojistler tarafından yoğun olarak eleştirilmektedir. Liberal politik yaklaşımda ekolojizmle ters düşen noktalar oldukça fazladır. Liberalizmin, bireyin özgürlüğü ve mülkiyetini merkezi bir konuma getirmesi tüm sistemin bireyin çıkarlarına hizmet edecek şekilde dizayn edilmesini sağlamıştır. Bu durum liberalizmi, devleti doğa sorunlarının çözümünde ve toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi temelinde merkeze koyan ekolojizmin sert şekilde eleştirilerine maruz bırakmaktadır. Wissenburg, liberal düşünce içerisinde doğanın oynayabileceği iki rol olduğunu belirtmektedir. Bunlardan birincisi, doğanın fiziksel olarak liberal sistemin işleyişi içinde bitmek tükenmez bir hazine olarak görülmesi, ikinci ise insanoğlunun sahip olduğu bilinç ve idrak düzeyi ile üstesinden geldiği doğa yasalarının cisimleşmiş bir hâli olmasıdır (Wissenburg, 2006, s. 26). Ancak bu yaklaşıma ekolojistler tarafından şiddetle karşı çıkılmaktadır. Diğer taraftan ekolojik düşünce, liberalizmin savunucuları tarafından ekonomik gelişmeyi ve serbest piyasayı engellemesi bakımından eleştirilmektedir. Diğer taraftan liberaller içinde yer alan John Stuart Mill ve Jeremy Bentham'ın öne sürdüğü faydacılık yaklaşımı, insanların ve diğer canlıların faydaya yönelme hareketi içinde olduklarını (Dobson, 2016, ss. 257-258; Wissenburg, 2006, s. 21) bu bakımdan acı çekme konusunda insanların ve canlıların benzer hislere sahip olması düşüncesi, liberalizmle ekolojizmi birbirine yaklaştıran bir nokta olduğunu belirtmek gereklidir. Bu açıdan, canlıların faydaya yönelmeleri ve acıdan kaçınmaya yönelik ortak hareketleri, insan ve diğer canlılar arasında benzer yönlerin kurulmasına yardımcı olmakta ve ekolojizmin savını da desteklemektedir.

Ekolojizm ve Sosyalizm

Sosyalizm, 19. yüzyılda gerçekleşen sanayi devriminin, sosyal ve ekonomik yaşam dinamikleri üzerinde meydana getirdiği yıkıcı ve eşitsizlikçi etkiye bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Liberal düşüncenin ekonomik sistemi olan kapitalizmin bireysel çıkar ve piyasa ekonomisi anlayışının tersine sosyalizm, genel çıkarları, iş birliğini, eşitliği ve kamu-ortak mülkiyetini öncelikle toplumsal sınıf ayrımına karşı çıkmaktadır (Heywood, 2019, ss. 125-136). Ekolojizm ile sosyalizm arasındaki ilk ihtilafın, toplumsal yapıdaki sorunların kaynağına ilişkin ortaya koydukları düşünsel yaklaşımlarının içinde meydana gelmektedir. Sosyalizm mevcut sorunların kaynağı olarak kapitalizmi gösterirken, ekolojizm daha çok endüstrileşmeyi sorunların kaynağı olarak görmektedir (Dobson, 2016, s. 275).

Ekolojizm; sosyalizm ve liberalizm ideolojilerinin her ikisinin de kendi toplumlarına hizmet eden sistemler olduğunu ve her iki ideolojinin de insan merkezci bir yaklaşım içinde şekillendiği konusunda eleştiriler yönelmektedir. Diğer taraftan ise sosyalizm, ekolojizmin endüstrileşme yaklaşımına eleştiriler getirmektedir. Ekolojizmin insan merkezci yaklaşıma sahip olması nedeniyle her iki ideolojiyi de bir değerlendirmesini ve kapitalizmi sosyalizme denk tutan yaklaşımını Joe Weston, ekolojizmin değindiği temel sorunların aslında endüstrileşme sorunu olmadığını ve sorunların aslında kapitalizm kaynaklı olduğunu kabul etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır (Dobson, 2016, s. 276). Kapitalizmin kendini var etmek için geliştirdiği rekabet odaklı yapısının aşılmadan, doğanın tahrip edilme sürecinin durdurulamayacağı ve dolayısıyla ekolojik krizlerin üstesinden gelinmesinin mümkün olamayacağı söylenebilir (Benlisoy, 2017, ss. 300-302). Bu bakımdan dünyayı kuşatan ekolojik sorunların ekonomik sistemin değil, patolojik bir ekonomik sistemi meydana getiren toplumların neden olduğunu belirtilmektedir (Kovel, 2011, s. 4). Bu açıdan sosyalizm, çevre sorunları da dâhil olmak üzere sorunların kaynağını endüstride değil, toplumda yoksulluğa ve ayrışmalara neden olan ve bunun üzerinden kendisini yeniden üreten kapitalizm olduğunu belirtmektedir.

Sosyalizm, ekolojizme yönelik bir diğer eleştirisini ekolojizmin orta sınıfların özel bir kesiminin sorunu olduğu düşüncesi üzerinden öne sürmektedir. Ekolojizmin, kapitalizmin piyasa odaklı eşitsizlikçi yapısını görmezden geldiğini ve Marksist materyalist çözümlenmeleri reddeden bir anlayış içinde olduğunu ve bu nedenle sorunların çözümü için lazım olan kitlesel hareket anlayışından gittikçe uzaklaştıklarını belirtmektedirler (Dobson, 2016, s. 283). Kapitalizmin eşitsizlikçi ve sınıfsal toplum yapısının meydana gelmesinde oynadığı rolü ve kaynakların tükenmesine neden olduğu yönündeki sosyalist eleştiri, kapitalizmin tüketim anlayışı içinde yeniden üretim için doğa kaynaklarını hızla sömürsüne karşı eleştiriler geliştiren ekolojizm ile benzerlikler taşımaktadır. Bu bağlamda Martin Ryle (1988, s. 48), sosyalizm ve ekolojizmin kapitalizmi, doğanın ve toplumun kaynaklarını hızla tükenmesinin nedeni olarak gördüğünü, eşitsiz toplum ve doğa ilişkisi kurduğunu vurgulamaktadır. Bu yönüyle ekolojizmin aynı zamanda

sosyalizmin zayıflayan ve itibarsızlaşan yönüne katkı sağlayarak anti-kapitalist ve anti-militarist değerlerle küresel dayanışma ve ekonomik hedeflerle örtüşen yeniden odaklanılmış sosyalizm olgusunu güçlendirdiği de belirtilmektedir (Mellor, 2006, ss. 35-36).

Marx'ın düşüncesinin temelini, insanın emeği aracılığıyla doğa ile geliştirdiği metabolik ilişki, özel mülkiyet ve kapitalizm nedeniyle kopmaların yaşanması ve bundan dolayı insanın bulunduğu ortama yabancılaşması süreci oluşturmaktadır (Benlisoy, 2017, s. 309). İnsanların kapitalist üretim ilişkileri içerisinde kendisine ve topluma yabancılaşma durumunun, doğanın bir parçası olan insanın aynı zamanda doğaya da yabancılaşmasına neden olacağı (Burkett, 2011, ss. 227-228) dolayısıyla kendisine ve doğaya yabancılaşan insanın kapitalist üretim ilişkilerinin parçası hâline geleceği söylenebilir. Marksizm, üretim araçlarına sahipliğin tekelliğinden kaynaklanan eşitsizliği ve yabancılaşma durumunu sınıfsız bir toplum oluşturmak adına ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Bu açıdan ekolojizmin doğada insanın öncelenmesiyle oluşan eşitsiz duruma karşı duruşuyla ve doğada sınıfsız bir toplum oluşturma düşüncesi içinde insanı doğadaki tüm diğer varlıklarla eşitleme gayreti, ekolojizmin Marksizmle ortak yanlarını ortaya koymaktadır.

Ekolojizm ve Muhafazakârlık

Muhafazakârlık; Aydınlanma'ya, onun odağında yer alan akıl anlayışının ürünü olan siyasi projelere ve bu projeler doğrultusunda toplumun köktenci bir yaklaşımla dönüştürülmesine ilişkin uygulamalara karşı çıkan, toplumu devrimci dönüşüm projelerinden korumayı amaçlayan siyasi felsefeyi ve bu düşünce geleneğinde zaman içinde şekillenen siyasi ideolojiyi ifade etmektedir (Özipek, 2017, ss. 17-18). Muhafazakâr anlayışa göre insanın akıl sahibi ve bilinçle hareket eden bir varlık olması, onu diğer canlılardan ayırmakta ve bu yönüyle insana değer ve önem atfetmektedir. Ancak insanın aklının tarihsel süreç içerisinde meydana getirilen tecrübelerden, değerlerden ve kültürlerden üstün tutulması ve öncelenmesine karşı çıkmaktadırlar. Muhafazakârlığın ekolojizmle ilişkisinde her iki yaklaşımın da var olan değerleri koruma (*conservation*) düşüncesiyle hareket etmesi noktasında benzer ortak noktalar oluşturduğu söylenebilir.

Muhafazakârlık ve ekolojizm ideolojilerinin, aydınlanmanın ve sanayi devriminin olumsuz etkilerine karşı tepkileri o kadar benzerdir ki John Gray (1993, s. 123), ekolojizmi muhafazakâr ideolojiye mal etmek için güçlü girişimlerde bulunmuştur. Benzer şekilde çevreciliğin var olanı koruyarak doğanın sürdürülebilir kılınmasına ilişkin düşüncesinin, muhafazakârlığın mevcut durumu korumaya yönelik tavrı ve ılımlı bir değişiklikten yana olan anlayışıyla benzerlik göstermesinden dolayı Roger Scruton (2012, ss. 3-5), muhafazakârlığı ve çevreciliği birbirlerinin “yatak arkadaşı” olarak nitelendirmektedir.

Ekolojizm, doğal çevreyi kirletmeleri ve insanı aşağılamadaki rollerinden ötürü bilimsel ve teknolojik gelişmelere kuşkuyla yaklaşmaktadır. Bu açıdan Scruton, sanayileşmenin insansızlaştırıcı ve yabancılaştırıcı etkilerine dikkat çekmektedir. Gray ise ekolojizmin aslında bilimsel gelişim ve teknoloji karşıtı olmadığını, ancak bilimsel ilerlemenin abartısının ve köktencilik azaltılması gerektiğini belirtmiştir (Pilbeam, 2017, ss. 244-245). Bu açıdan, ekolojizm ve muhafazakârlık var olan değerlerin, geleneklerin korunması ve sürdürülmesi adına bilimsel ilerleme ve teknolojinin varlığına değil, radikal tavrına eleştiriler yönelttiği söylenebilir. Aydınlanma düşüncesinin aklı ön plana çıkarması ve sanayi devriminin gelişimiyle birlikte sosyal yaşamda meydana gelen radikal değişimlerin benzeri doğa üzerinde de yaşanmaya başlanmıştır. Bu yönüyle ekolojizmin muhafazakârlıkta olduğu gibi aydınlanma düşüncesinin aklı ön plana çıkarması ve sanayi devriminin yıkıcı etkisiyle birlikte insanın doğayı denetim altında tutma yaklaşımına karşı ortak tutum sergiledikleri görülmektedir. Bu temelde, ekolojizm ve muhafazakârlığın kesişim noktasını, ekosistemin bütünlüğünü korumaya yönelik ekolojik kaygının aynı zamanda muhafazakârlığın asli kabulleriyle örtüşmesi oluşturmaktadır (Türk, 2018, s. 246).

Muhafazakârlığın ayrıca kişisel akıl karşısındaki tutumu, bireylerin ancak toplum içinde belirlenimlerini ve toplumla birlikte var oldukları düşüncesini geliştirirken, ekolojizmin insanı doğanın bir parçası olarak ele alışı, insanı ancak doğanın içinde var etmesi ve doğadan bağımsız düşünmemesi, bu iki ideolojinin ortak yanlarından bir diğerini oluşturmaktadır. Ancak muhafazakâr ideolojinin de diğer ideolojilerde olduğu gibi özünde antroposentrik yaklaşımı benimsemesi, ekolojizmin ekosentrik yaklaşımıyla ters düşmektedir ve ekolojizm, muhafazakârlığın insan merkezci anlayış içerisinde insani değerleri öncelemesini ve yüceltmesini eleştirmektedir.

Ekolojizm ve Anarşizm

1968 hareketleriyle birlikte insanları yeknesak bir çalışma düzenine sevk ve mahkûm eden endüstriyalizme ve teknolojiye, daha fazla çıkar ve kâr elde etmek için toplumsal yapı içerisinde meydana getirilen rekabete ve daha fazla tüketmeyle mutluluğun sağlanmasına çalışılan maddeci anlayışa karşı duruş sergilenmiştir. Bu durumların, romantik ve ütöpik nitelikler taşımasıyla birlikte aynı zamanda anarşist temalarla da yakınlık içerdiği söylenebilir (Demirağ, 2017, ss. 343-344). Ortaya çıkışında 68 hareketlerinin etkisinin olduğu ekolojizm hareketinin de bu bağlamda anarşist temayla benzerlikler taşıdığı görülmektedir.

Anarşistler, toplumda var olan uyumun, insanlar arasındaki sosyal dayanışma ve saygıdan kaynaklandığını belirtmektedirler ve bu nedenle de devletin varlığını gereksiz kötülük olarak görmektedirler. Ekolojistler de doğadaki dengenin ve uyumun bozulmaması için doğaya ilişkin müdahalelerin gereksiz ve yıkıcı olduğunu vurgulamaktadırlar. Dolayısıyla anarşizmin ve ekolojizmin müdahale

konusundaki tutumları arasında bazı paralellikler bulunmaktadır (Karatepe, 2014, s. 201). Anarşizmin savunduğu toplumsal düzende, hiyerarşik olmayan toplumsal yapı, bireysel özerkliğe açılan geniş alan ve katılımcı demokrasi temelli merkezsiz federatif topluluk bulunmaktadır (Demirağ, 2017, s. 345). Bu açıdan anarşizmin, merkezileşmeden dağıtım, çeşitlilik ve çoğulculuk, eşitlik ve tahakküme karşı olan yapısı bakımından ekolojik doğanın korunması konusunda ekolojizmin düşünsel yapısıyla benzerlikler göstermektedir.

Anarşizm, toplumsal tahakküme neden olan hiyerarşik ilişkilere ve bu ilişkilerin sürdürülmesine kaynaklık eden kurumlara karşı bir duruş sergilemektedir. Bu nedenle, toplumda eşitsizliğe neden olacak olan iktidar ve gücün ele geçirilmesini önlemek amacıyla devletin tamamıyla ortadan kaldırılması ve yok edilmesini istemektedir. Dolayısıyla anarşizm, toplumsal tahakküme karşı duran bir ideoloji olarak doğanın da benzer şeklide insanla doğa arasında gerçekleşecek bir hiyerarşik bölünümüne ve insan tarafından doğanın egemenlik altına alınmasına karşı çıkmaktadır (Demirağ, 2017, s. 355). Ayrıca doğadaki duruma benzer olarak hiyerarşi ve tahakküm ilişkilerinin olmadığı bir düşünsel alt yapıya sahip olan anarşistler; katılımcı demokrasi, doğrudan eylem gibi siyasi ve idari amaçlar çerçevesinde ademimerkeziyet esasına dayalı olarak kurulan köy ve komünlerin insanı doğayla daha fazla bütünleştireceğini öne sürmektedirler (Heywood, 2019, s. 310). Bu açıdan ekolojizmin anarşizme benzer olarak doğada tüm canlıların birbirleriyle olan ilişkilerinde eşit ve denk olduğu yaklaşımına sahip olduğu ve mevcut doğal düzenin ve dengenin korunması için doğaya dışarıdan ve hiyerarşik bir müdahalenin olmaması gerektiğini vurgulamaktadır.

Anarşizmin önemli temsilcilerinden olan Pyotr Kropotkin, doğada hayvanlarla insanlar arasındaki doğal iş birliğine dikkat çekmekte ve bu durumu “karşılıklı yardımlaşma” düşüncesiyle açıklamaktadır (Karatepe, 2014, s. 201). Bir diğer anarşizm temsilcisi Murray Bookchin de anarşizmle ekolojizmin fikirleri arasındaki benzerliğe dikkat çekmektedir. Bookchin, toplumda ve doğada denge ve uyumun esas olduğunu ve bu uyumun insanlar arasındaki eşitlikçi yapının sunduğu saygıdan kaynaklandığını belirtmektedir (Heywood, 2019, ss. 309-310). Nitekim Bookchin, “birinci/organik doğa” ve “ikinci doğa” betimlemesi üzerinden insani etkilerin görülmediği başlangıç hâlindeki doğal dünyanın kendisini, organik bir şekilde bulunan doğayı “birinci doğa” olarak; insani etkilerin mevcut olduğu ve buradaki etkilerin birinci doğadaki sorunların kaynağını oluşturduğu doğayı ise “ikinci doğa” olarak kavramsallaştırmaktadır (Bookchin, 1996b, s. 11). Toplumsal ve siyasi ilişkilerle doğa ilişkilerini değerlendirmektedir. Bookchin’in eko-anarşist anlayış içerisinde geliştirdiği toplumsal ekolojizm düşüncesi, toplum-doğa arasındaki ilişkinin temelini toplumsal yapıdaki sınıfsal, hiyerarşik, çatışmacı ve rekabetçi durumun neden olduğunu öne sürmektedir. Dolayısıyla ekolojistler ve anarşistler çeşitli araçlar ve kurumlar aracılığıyla kurulmuş olan tahakküm ilişkisine karşı çıkmaktadırlar. Toplumla doğa arasındaki sorunların aslında doğa ve toplum

üzerinde kurulan tahakküm ilişkilerinden kaynaklandığı ve bu ilişkilerin ortadan kaldırılmasıyla toplumda ve doğadaki sorunların giderileceği (Önder, 2003, ss. 187-188) düşüncesi ekolojizm ve anarşizmin ortak dünyasını oluşturmaktadır.

Ekolojizm ve Feminizm

Feminist ve ekolojik düşünce son zamanlarda göz ardı edilen, dışlanan veya reddedilen ve baskın dünya görüşlerine meydan okumak noktasında önemli çıkışlar olarak değerlendirilmektedir. Feminizmin, erkek egemen bir sistemin toplumun genel yapısını bozduğu düşüncesi, insan merkezci yaklaşımın doğal dengeyi bozduğunu iddia eden ekolojizm ile benzeşmektedir. Ancak ekolojizmin eleştirisi cinsiyet temelli bir yaklaşımdan ziyade parçadan bütüne doğru değil, bütünü de kapsayıcı niteliktedir. Temelde ekolojizm, cinsiyet ayrımlı bir anlayış sunması yönüyle feminizmi eleştirmektedir.

Feminizm ve ekolojizm bazı yönleriyle birbirlerine meydan okuyabilmekte ve çatışabilmektedir. Aralarındaki ilişkiden ise diyalog için “ekolojik bir feminizm ve feminist bir ekoloji” geliştirme düşüncesini amaçlayan melez bir ekofeminizm alanı oluşmuştur (Plumwood, 2006, s. 51). Ekofeminizm, ekolojizmin “insan merkezci” yaklaşımı yerine kadın ve erkek düalizmi üzerinden şekillenen “erkek merkezci” yaklaşımı odak noktası olarak almakta ve mevcut ekolojik sorunların nedeni olarak görmektedir (Garrard, 2016, s. 45). Feminizm düşüncesinin ekolojik sorunlara çözüm sunabileceği anlayışının bir ürünü olarak ortaya çıkan ekofeminizm yaklaşımı, savlarını kadın ve doğayı birbiriyle özdeşleştirerek ilişkilendirmekte ve bu ikisi arasında var olan benzerliklerden yola çıkarak desteklemektedir.

Ekofeminizm, kadınların ezilmesiyle ve doğanın tahrip edilerek “tahakküm altına alınması” arasında teorik bağlantının oluşmasına ve kurumsallaşmasına önemli katkılar yapmaktadır (Plumwood, 2004, s. 9). Toplumda erkekler tarafından kadınların boyunduruk altına alınmaları ile doğanın egemenlik altına alınarak tahribatının arasında kuvvetli bir ilişki olduğu ekofeminizmin temel öncülleri arasındadır (Donovan, 2001, s. 389). Bu bağlamda ekofeminizm, doğanın sömürgeleştirilmesiyle kadınların sömürgeleştirilmesi arasında ilişki olduğunu, doğada ve toplumda tahakküm yapılarının varlığının -ki erkek temelli görmektedir- ve gerekçelerinin benzer olduğunu ileri sürmektedir. Bu açıdan Joyce Contrucci ve Andree Collard, “kadınların ve doğanın kimliğinin ve yazgısının birbirine karışmış halde olduğunu” belirtmektedir (Dobson, 2016, s. 291). Dolayısıyla kadınların ataerkil toplum içinde verdikleri özgürleşme mücadelelerinin, aynı zamanda doğanın sömürsünün de önüne geçeceği düşüncesi, feminizm ve ekolojizm düşüncesini birbirine yaklaştırmaktadır.

Ekofeministlere göre, Batı kültüründen kaynaklanan hiyerarşik ve düalist dünya düzeni kadınları; bedenleri, dişilikleri, cinsellikleri, madde ve doğayla, erkeği ise; akılla, erillikle, doğaüstülükleriyle ve ruhla ilişkilendirmektedir (Olgun, 2017, s. 390). Bu bakımdan bu düalist düzenin aynı zamanda tahakkümün de kaynağı

olduğunu belirtmekte, erkeğin tahakküm ilişkisi içerisinde kadın üzerinde her şeyi yapabilme isteğinin benzer şekilde doğa üzerine de yansıdığı vurgulanarak erkeğin hem kadın hem de doğa üzerindeki yıpratıcı ve yıkıcı etkisine dikkat çekilmektedir.

Kadınların yapıları ve doğaları gereği erkeklere göre doğayla daha yakın ve benzer yönlerinin bulunması, kadınların kendilerini doğayla özdeşleştirmelerinde etkili olmaktadır. Yapılan antropolojik çalışmalar kadının doğayla özdeşleştirilmesinin tarihini oldukça eskilere dayandırmaktadır. Bu özdeşleştirmede kadının sahip olduğu biyolojik özelliklerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Buna göre, kadının gebelik süreci, doğum yapması, çocuk emzirmesi ve büyütmesi doğanın “hayat verici” yönüyle ilişkilendirilmektedir. Kadınların âdet görme özelliği ile doğada Ay’ın hareketleri ve med-cezir olayı arasında da yakın ilişkiler kurulmuştur (Buckingham-Hatfield, 2000, s. 36’dan aktaran: Olgun, 2017, s. 391). Bu açıdan doğaya ilişkin olarak kullanılan “Toprak Ana” veya “Ana Tanrıça” kavramları ve metaforunun bu özdeşliğin bir sonucu olduğu değerlendirilebilir. Ayrıca yapılan arkeolojik çalışmalar sonucu elde edilen heykellerde kadın figürlerinin kullanılması ve genellikle “bereket ve verimlilik” ile ilişkilendirilmesi de bu bağlamda düşünülebilir.

Kadınların doğaya ilişkin olarak doğayla benzer özelliklere sahip olması, kadının doğaya zarar veremeyeceği düşüncesine ve doğayla özdeşleşmesine katkı sağladığı söylenebilir. Ancak feminizmin doğaya ilişkin tüm sorunların kaynağı olarak eril zihniyeti görmesi ve çözüm yollarını da yine bunun üzerinden çözümlenmeye çalışması ve mevcut sorunlardan kadınları doğayla özdeşleştirerek soyutlamaları konusunda eleştirilebilir. Ayrıca feminizmin kadın-erkek düalizmi üzerinden geliştirdiği bu anlayışın, diğer ideolojilerde olduğu gibi insan merkezli (kadın odaklı) olması ekolojizm tarafından eleştiri noktası olmaktadır.

SONUÇ

İdeoloji, insanoğlunun düşünsel sürecinin siyasal alana ilişkin yansımalarının tutarlı bütünlüğünü oluşturmaktadır. Ekolojizm de bu düşün sürecinin bir ürünüdür. Diğer ideolojilerin aksine ekolojizmin, insanı doğanın bir parçası olarak konumlandırma çabası ve insanla doğal çevre arasındaki ilişkiyi kurması, ekolojizmi farklı kılan kurucu niteliği oluşturmaktadır. Bu noktada ekolojizm, hiçbir ideolojiye indirgenemediği gibi ekolojizmin eleştirileri ve baskıları sonucu, siyasetin insan odaklı bakışının çevre ve doğaya yöneltmesinde önemli bir role sahip olduğu kesindir.

Ekolojizmin doğadaki tüm canlıları insanlar da dâhil olmak üzere doğanın eşit birer parçaları olarak görmesi, ekolojizmin özgürlük ve eşitlik konusuna yaklaşımını şekillendirmiştir. Benzer şekilde tüm canlıların doğanın bir parçası olarak görülmesi ekolojizmin, canlıların birbirleri üzerindeki egemenlik, hiyerarşi ve tahakküm ilişki sistemlerini reddetmesine ve bu tahakküm ilişkilerinin ise insan merkezci yaklaşımların suçu olarak görmesine neden olmaktadır. Ekolojizm, insanı

merkeze alan ve doğayı insanın ihtiyaçlarının hizmetine sunan geleneksel ideolojileri ve bu ideolojilerin değerlerini önceleyen yaklaşımları doğayla ilişkileri bozan temel sorun olarak değerlendirmektedir. Bireyselliğin ve endüstriyalizmin mülkiyet ve üretim ilişkileriyle olan sürekliliği, ekolojizm tarafından ekolojik sorunların kaynağı olarak görülmektedir. Mevcut ekolojik sorunların çözümünde ve doğal düzenin işleyişi ve korunmasında devletin öncelenmesi ve ancak doğa yararının kamu yararıyla eşleştirilmesi, ekolojizmin devlete ilişkin yaklaşımını şekillendirmektedir.

Liberalizm, sosyalizm, muhafazakârlık, anarşizm ve feminizm ideolojilerinin antroposentrik yaklaşımı nedeniyle insanı merkeze alan ve çıkarlarını önceleyen insan merkezci anlayışları, ekolojizmin doğayı ve doğa çıkarlarını önceleyen ekosentrik yaklaşımıyla temel çatışma noktasını oluşturmaktadır. Bu ideolojiler de liberalizm, sosyalizm ve muhafazakârlık başta olmak üzere insan merkezci anlayışa karşı hiçbir şekilde karşı duruş yoktur. Anarşizm ve feminizmin, düşünsel amaçları yönündeki eylem şeklinin ekolojizm ile benzeşme yönlerinin fazla olduğu söylenebilse de anarşizmin insanı devletin tahakkümünde kurtarmaya yönelik hedefi ve feminizmin de ataerkil toplum yapısı içinde kadının yerini yeniden konumlandırma çabası, -insan merkezci yaklaşımını daha çok erkek merkezci bir yaklaşıma evirmiş olsa da- sonuçta bu ideolojilerin odak noktasının insan olduğunu ve insan merkezci anlayışla hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Bu noktada, ekolojik düşüncenin temel eleştirilerinin odak noktasını doğadan ayrı bir yaklaşımla sergilenen insan merkezci anlayışın yüceltilmesi olduğu söylenebilir.

Nihai olarak, liberalizmin devlet merkezçiliğini, sosyalizmin kapitalist düzeni ve piyasa merkezçiliğini, muhafazakârlığın radikal değişimleri, anarşizmin devlet tahakkümünü ve feminizmin ise erkek merkezçiliğini aşmaya çalışması gibi ekolojizm de sorunların temeli olarak gördüğü “insan merkezci” anlayışı aşmaya çalışmaktadır ve diğer ideolojileri bu anlayışa sahip olmaları nedeniyle eleştirmektedir.

Ekolojistlere göre doğa üzerindeki mevcut ekolojik sorunların kaynağı, kendini doğadan ayıştıran insandır. Sorunların kaynağını insan olarak kabul etmemiz hâlinde dahi, mevcut sorunların çözümü, ister çözüme yönelik insan müdahaleleriyle isterse de insanın müdahalesiz tavrıyla çözüme sunacağı katkılar şeklinde gerçekleşsin, yine insan tarafından gelecektir. Bilinç ve irade sahibi insanın eylem veya eylemsizlik durumu doğadaki sorunların kaynağı olduğu gibi çözümlerin de kaynağını oluşturacaktır. Bu açıdan ekolojizmin aşırı ekosentrik yaklaşımı; doğanın parçası olarak gördüğü insanı bu konumundan uzaklaştırarak doğadan ayıştırmasına, adeta sorunun bir parçası olarak değerlendirmesine, insanın mevcut sorunların çözümünde etkili araçlar olabilmeye kapasitesini iskalamasına ve insanı yalnızca bir sorun aracı olarak görmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla ekolojizmin sahip olduğu ekosentrik dünya görüşünün “ekolojik körlük” meydana getirdiği, doğanın bir parçası olarak değerlendirdiği insanı aynı zamanda dışlamasının “eko-

körlüğe” yol açtığı, ekolojizmin de bu körlük durumu içinde sorunlar karşısında çözümsüz kaldığı ve “eko-körlük” yaşadığı söylenebilir.

Yazar katkı oranı ve çıkar çatışması beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100’dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Altunoğlu, M. (2017). Bir sosyal hareket olarak tinsel ekoloji: Çevre sorunlarına maneviyatçı çözüm. O. İmga, & H. Olgun (Der.), *Yeşil ve siyaset siyasal ekoloji üzerine yazılar* içinde (ss. 149-165). Ankara: Liberte Yayınları.

Benlisoy, S. (2017). Ekososyalist alternatif ve ekolojik devrim. O. İmga, & H. Olgun (Der.), *Yeşil ve siyaset siyasal ekoloji üzerine yazılar* İçinde (ss. 295-330). Ankara: Liberte Yayınları.

Bookchin, M. (1996a). *Ekolojik bir topluma doğru*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bookchin, M. (1996b). *Toplumsal ekolojinin felsefesi: Diyalektik doğalcılık üzerine denemeler*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Boulding, K. (1966). *The economics of the coming spaceship earth*. İçinde H. Jarret (Ed.), *Environmental quality in a growing economy – Essays from the sixth RFF forum*. (ss. 3-14). New York: RFF Press.

Burkett, P. (2011). *Marksizm ve ekolojik iktisat: Kızıl ve yeşil bir ekonomi politiğe doğru*. İstanbul: Yordam Kitap Yayınları.

Davies, N. (2006). *Avrupa tarihi*. İstanbul: İmge Kitapevi.

Demirağ, D. (2017). Doğayı yardıma çağırmak: Anarşist ekolojizm. O. İmga, & H. Olgun (Der.), *Yeşil ve siyaset siyasal ekoloji üzerine yazılar* içinde (ss. 331-385). Ankara: Liberte Yayınları.

Diamond, J. (2015). *Tüfek, mikrop ve çelik* (26. Baskı). Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.

Dobson, A. (2007). *Green political thought*. (4. Baskı). London: Routledge.

Dobson, A. (2016). *Ekolojizm*. (Çev. C. Yücel). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Donovan, J. (2001). *Feminist teori*. (Çev. B. Aksu, M. Gevrek, & F. Sayılan). İstanbul: İletişim Yayınları.

Erdoğan, S. (2015). Modernizm bağlamında ekoloji problemi ve sufilere yaklaşımı. F. Kırışık, & Ö. Sezer (Der.), *Siyasal ekoloji* içinde (ss. 247-268). Ankara: Detay Yayıncılık.

Eski Ahit - Tevrat. (2023). Kutsal Kitap, Eski Anlaşma. <https://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?mc=1&sc=4>. (Erişim tarihi: 10.05.23).

Ferry, L. (2000). *Ekolojik yeni düzen*. (Çev. T. Ilgaz). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Garrard, G. (2016). *Ekoeleşitiri -ekoloji ve çevre üzerine kültürel tartışmalar*. (Çev. E. Genç). İstanbul: Kolektif Yayınları.

Göktolga, O. (2013). Yeni siyaset ve ekolojik hareketler. *Birey ve Toplum*, 3(5), 127-136.

Görmez, K. (1997). *Çevre sorunları ve Türkiye*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Gray, J. (1993). *Beyond the new right: Markets, government and the common environment*. London: Routledge.

Heywood, A. (2018). *Siyasetin ve uluslararası ilişkilerin temel kavramları* (4. Baskı.). (Çev. F. Bakırcı). Ankara: BB101 Yayınları.

Heywood, A. (2019). *Siyasi ideolojiler* (12. Baskı). (Çev. L. Köker). Ankara: Adres Yayınları.

Heywood, A. (2020). *Siyaset* (21. Baskı). (Çev.F. Bakırcı). Ankara: Felix Kitap.

İdem, Ş. (2017). Toplumsal ekoloji ve komünalizm. O. İmga, & H. Olgun (Der.), *Yeşil ve siyaset siyasal ekoloji üzerine yazılar* içinde (ss. 187-218). Ankara: Liberte Yayınları.

Karatepe, Ş. (2014). *Siyasi ideolojiler*. Ankara: İz Yayıncılık.

Keleş, R., Hamamcı, C., & Çoban, A. (2012). *Çevre politikası* (7. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.

Kılıç, S., & Tok, N. (2013). Çevrecilikte yeni bir kimlik: Ekolojizm. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (2), 223-250.

Kırışik, F. (2015). Ekolojik sorunların çözümünde derin ekoloji yaklaşımı. F. Kırışik, & Ö. Sezer (Der.), *Siyasal ekoloji* içinde (ss. 29-50). Ankara: Detay Yayıncılık.

Kovel, J. (2011). On Marx and ecology. *Capitalism Nature Socialism*, 22 (1), 4-17.

Kuran-ı Kerim. (2023). Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf>. (Erişim tarihi: 10.05.23).

Leopold, A. (2020). *Bir kum yöresi almanağı ve oradan buradan eskizler*. (Çev. Ufuk Özdağ). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Mellor, M. (2006). Socialism. A. Dobson ve R. Eckersley (Der.), *Political theory and the ecological challenge* içinde (ss. 35-50). Cambridge: Cambridge University Press.

Naess, A. (1994). Derin ekolojinin temelleri. G. Tamkoç (Der.), *Derin ekoloji*. İçinde (ss. 10-28). İzmir: Ege Yayıncılık.

Naess, A. (1995a). The shallow and the deep, long-range ecology movements: A summary. G. Sessions (Der.), *Deep ecology for the twenty first century* içinde (ss. 151-155). Boston & London: Shambhala Publications, Inc.

Naess, A. (1995b). The deep ecological movement: Some philosophical aspects. G. Sessions (Der.), *Deep ecology for the twenty-first century* içinde (ss. 64-84). Boston & London: Shambhala Publications, Inc.

Nasr, S. (1988). *İnsan ve toplum*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Olgun, H. (2017). Ekofeminizm: Kadın-doğa ilişkisi ve ataerkil tahakküm. O. İmga, & H. Olgun (Der.), *Yeşil ve siyaset siyasal ekoloji üzerine yazılar* içinde (ss. 387-421). Ankara: Liberte Yayınları.

Önder, T. (2003). *Ekoloji, toplum ve siyaset*. Ankara: Odak Yayınları.

Özipek, B. (2017). *Muhafazakarlık akıl, toplum, siyaset* (4. Baskı). Ankara: Liberte Yayınları.

Pilbeam, B. (2017). Doğal müttefikler mi? Muhafazakarlık ve çevrecilik ilişkisinin haritası. O. İmga, & H. Olgun (Der.), *Yeşil ve siyaset siyasal ekoloji üzerine yazılar* içinde (ss. 237-269). Ankara: Liberte Yayınları.

Plumwood, V. (2004). *Feminizm ve doğaya hükmetmek*. (Çev. B. Ertür). İstanbul: Metis Yayınları.

Plumwood, V. (2006). Feminism. A. Dobson ve R. Eckersley (Der.), *Political theory and the ecological challenge* içinde (ss. 51-74). Cambridge: Cambridge University Press.

Porritt, J. (1989). *Yeşil politika*. (Çev. Alev Türker), İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

Ryle, M. (1988). *Ecology and socialism*. Londra: Radius.

Scruton, R. (2012). *Green philosophy: How to think seriously about the planet*. Londra: Atlantic Books.

Sezer, Ö. (2015). Çevre korumacılıktan radikal ekolojiye. F. Kırışık, & Ö. Sezer (Der.), *Siyasal ekoloji* içinde (ss. 1-27). Ankara: Detay Yayıncılık.

Singer, P. (2002). *Animal liberation*. New York: Ecco Press.

Şahin, Ü. (2003). Ekolojizmi çevrecilikten ayırmak: Bir yeniden düşünme denemesi. <https://ecotopianetwork.wordpress.com/2009/10/27/ekolojizmi-cevrecilikten-ayirmak-bir-yeniden-dusunme-denemesi/>. (Erişim tarihi: 20.08.23).

Şahin, Ü. (2017). Yeşil düşünce. O. İmga, & H. Olgun (Der.), *Yeşil ve siyaset siyasal ekoloji üzerine yazılar* içinde (ss. 17-73). Ankara: Liberte Yayınları.

Şahin, Y. (2017). Çevre sorunları ve liberalizm. O. İmga, & H. Olgun (Der.), *Yeşil ve siyaset siyasal ekoloji üzerine yazılar* içinde (ss. 219-236). Ankara: Liberte Yayınları.

Şimşek, E. (2023). Yeşil siyasal düşüncenin özgül temaları üzerine kavramsal bir değerlendirme. *Politik Ekonomik Kuram*, 7 (2), 495-515.

Tamkoç, G. (1994). Derin ekolojinin temel çizgileri. G. Tamkoç (Der.), *Derin ekoloji* içinde (ss. 93-105). İzmir: Ege Yayıncılık.

Tan Gülcan, D. (2018). Ekolojik kriz karşısında devletin rolü üzerine ideolojik bir tartışma. *Uluslararası İlişkiler*, 15 (59), 49-63.

Tok, N. (2012). Siyasal ideolojiler. H. Çetin (Der.), *Siyaset bilimi* içinde (ss. 117-188). Ankara: Orion Kitabevi.

Touraine, A. (2002). *Modernliğin eleştirisi*. (Çev. H. Tufan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Türk, S. (2018). Eko-muhafazakarlığın doğası. *Muhafazakâr Düşünce*, 14 (53), 243-257.

Uslu, İ. (1995). *Çevre sorunları*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Ünder, H. (1996). *Çevre felsefesi*. Ankara: Doruk Yayıncılık.

Wall, D. (2010). *The no-nonsense guide to green politics*. Oxford: New Internationalist Publishing.

Wissenburg, M. L. J. (2006). Liberalism. A. Dobson ve R. Eckersley (Der.), *Political theory and the ecological challenge* içinde (ss. 20-34). Cambridge: Cambridge University Press.

Yürür, P. (2015). Küresel boyutlarıyla çevre sorunları ve çevresel adalet. F. Kırışik, & Ö. Sezer (Der.), *Siyasal ekoloji* içinde (ss. 183-206). Ankara: Detay Yayıncılık.